

मोहरिते सच्चवयणस्स पलिमंथू (ठाणंगसुत्त, ५२९)

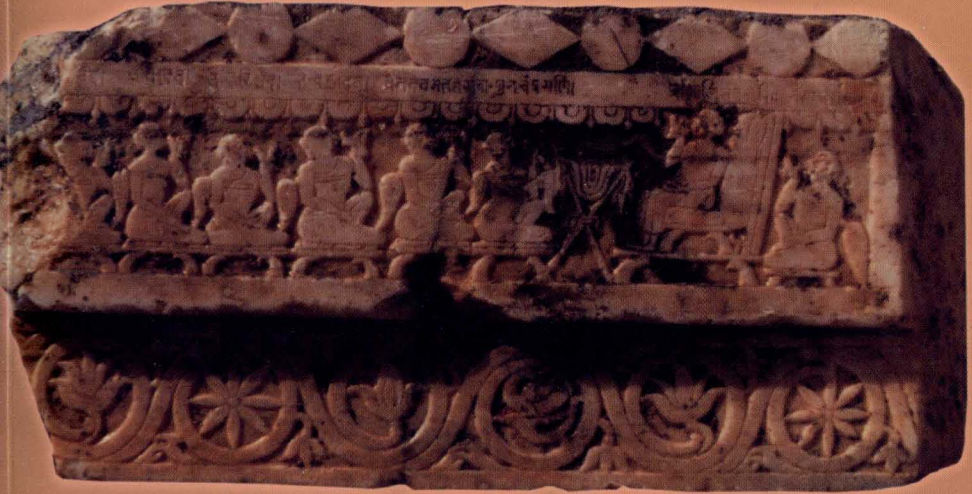

अनुसंधान

प्राकृतभाषा अने जैनसाहित्य विषयक संपादन, संशोधन, माहिती वगैरेनी पत्रिका

संपादक : विजयशीलचन्द्रसूरि

४१

कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी
स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि, अहमदाबाद

2007

मोहरिते सच्चवयणस्स पलिमंथू (ठाणंगसुत्त, ५२९)
'मुखरता सत्यवचननी विघातक छे'

अनुसंधान

प्राकृतभाषा अने जैनसाहित्य-विषयक
सम्पादन, संशोधन, माहिती वगैरेनी पत्रिका

४१

सम्पादक:

विजयशीलचन्द्रसूरि

श्रीहेमचन्द्राचार्य

कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी
स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि
अहमदाबाद

२००७

अनुसन्धान ४१

आद्य सम्पादक: डॉ. हरिवल्लभ भायाणी

सम्पादक: विजयशीलचन्द्रसूरि

सम्पर्क: C/o. अतुल एच. कापडिया
A-9, जागृति फ्लेट्स, पालडी
महावीर टावर पाछळ
अमदावाद-३८०००७
फोन : ०७९-२६५७४९८१

प्रकाशक: कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम
जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि,
अहमदाबाद

- प्राप्तिस्थान: (१) आ. श्रीविजयनेमिसूरि जैन स्वाध्याय मन्दिर
१२, भगतबाग, जैननगर, नवा शारदामन्दिर रोड,
आणंदजी कल्याणजी पेढीनी बाजुमां,
अमदावाद-३८०००७
- (२) सरस्वती पुस्तक भण्डार
११२, हाथीखाना, रतनपोल,
अमदावाद-३८०००१

मूल्य: Rs. 80-00

मुद्रक:

क्रिश्ना ग्राफिक्स, किरीट हरजीभाई पटेल
९६६, नारणपुरा जूना गाम, अमदावाद-३८००१३
(फोन: ०७९-२७४९४३९३)

निवेदन

संशोधन ए बहु हिम्मत मागी ले तेवी प्रवृत्ति छे. परम्पराए एक बाबत, धारो के अमुक शब्द तथा तेनो अर्थ, स्वीकारेल होय; तेने शास्त्र रचनारा शास्त्रकारे/शास्त्रकारोए पोताना ग्रन्थमां ते ज स्वरूपे गुंथी के नोंधी पण दीधेल होय; परन्तु तेमनी सामे ते ज बाबत-शब्द तथा अर्थने जुदा अथवा साचा के यथार्थ अर्थमां वर्णवती सामग्री न होय तेवुं, मध्ययुगमां घणी वखत बन्युं छे, बनतुं हतुं. अने हवे विचारो के ए सामग्री, आजना साधन-सुविधाना युगमां, ओचिति आपणा जेवाना हाथमां आवी जाय; अने तेना सम्पर्कथी आपणने पेली बाबत, शब्द तथा अर्थनी, परम्परागत स्थिति करतां जुदी अने वळी यथार्थ बाजुनी भाळ मळी आवे, तो शुं थाय ?

साची संशोधनवृत्ति होय तो, निःशङ्क पेला परम्परामान्य शब्द-अर्थना स्थाने यथार्थ बाबतने मूकवानो, स्वीकारवानो उद्यम थाय; परम्परापूजक वर्ग तरफथी आवी पडनारा सम्भवित विरोधने स्वीकारी लईने पण. अने अहीं ज तेनी शोधवृत्तिनी किम्मत पण छे, अने पडकाररूप हिम्मतनी आवश्यकता पण.

वास्तवमां तेम करवामां तेनो आशय परम्परा तोडवानो के तेने जूठी ठराववानो नथी होतो; पण परम्पराना बहाने, अजाणपणे ज, तेमां प्रवेशी गयेली गरबडने मिटाववानो तथा साची परम्पराने पुनः प्रतिष्ठित करवानो ज होय छे. आट्लुं सादुं सत्य जो समजाई जाय, तो शोधकनी क्वचित् थती भूलने समजवानी तथा तेनो स्वीकार तथा सुधार करवानी उदारता अवश्य सांपडे.

- शी.

अनुक्रमणिका

जैन आगम अने मांसाहार :		
ऐतिहासिक चर्चा	विजयशीलचन्द्रसूरि	१
हर्मन जेकोबीना लेखनो जवाब	ले. पं. गम्भीरविजय गणि	५
परीहार्यमीमांसा	मुनिनेमिविजय-मुनिआनन्दसागर	१२
हर्मन जेकोबीनो पत्र	प्रो. हरमन जेकोबी	२०
प्रो. जेकोबीना पत्रनो उत्तर	मुनि नेमिविजय-मुनिआनन्दसागर	२२
स्याद्वादकलिका ॥	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	२४
सुभट स्वाध्याय	सं. उपा. भुवनचन्द्र	३२
निगोदथी मोक्ष सुधी	प्रो. पद्मनाभ एस. जैनी	३६
जय केसरियानाथजी	म. विनयसागर	४५
विहंगावलोकन	उपा. भुवनचन्द्र	५१
माहिती : नवां प्रकाशनो		५६
सांकळियुं : 'अनुसन्धान'		
२७ थी ४१ अंकोनुं	साध्वी दीप्तिप्रज्ञाश्री - चारुशीलाश्री	५८

जैन आगम अने मांसाहार : ऐतिहासिक चर्चा

विजयशीलचन्द्रसूरि

इतिहास एना पेटमां अगणित जाणी-अजाणी घटनाओनो-वातोने भण्डार समावीने बेठो छे. ज्यारे ज्यारे तेनी अजाणी वातो प्रकाशमां आवे छे, त्यारे त्यारे जिज्ञासु मन कोई अनेरा परितोषमां गरकाव थई जाय छे. 'जाणवुं' ए क्रिया जेवो-जेटलो सन्तोष आपे छे, तेटलो-तेवो सन्तोष भाग्ये ज बीजी कोई क्रिया आपी शके छे.

प्रसिद्ध जर्मन विद्वान् डॉ. हर्मन याकोबीए जैन आगमोनुं सम्पादन प्रकाशन कर्युं छे ए वात विद्वज्जगतमां जाणीती छे. तेमां श्रीआचाराङ्गसूत्रना सम्पादन दरम्यान तेमने प्रतीत थयुं के जैन ग्रन्थोमां पण मांसाहारनुं विधान छे. एटले तेमणे ते वात पोताना शोध-पत्रो द्वारा 'खास संशोधन' रूपे जाहेर करी. स्वाभाविक रीते ज जैनोए अने जैनाचार्योए ते सामे तीखी प्रतिक्रिया आपी, अने 'जैन आगमोमां मांसाहारनुं विधान नथी ज.' तेवी शास्त्रो अने परम्परा द्वारा स्वीकृत मान्यतानुं प्रतिपादन कर्युं.

ते वखते, एटले के आजथी आशरे ११३ वर्षो अगाऊ, जेमणे आ वातनुं खण्डन करेलुं, तेमां तपगच्छ जैन संघना मूर्धन्य साधुपुरुषो पंन्यास श्रीगम्भीरविजयजी, मुनि श्रीनेमिविजयजी, मुनि श्रीआनन्दसागरजी - आ त्रणनां नामो आगळ पडतां छे. ते समयना 'मुंबई समाचार'मां आ विषये चर्चापत्रो तथा सामसामां निवेदनो छपायां छे. तो बन्ने पक्षो वच्चे परस्पर पत्रव्यवहार पण थयेल छे.

आमां चार लखाणो अहीं आप्यां छे. १. पं. गम्भीरविजयजीनो लेख. २. मुनिद्वय - नेमिविजयजी तथा आनन्दसागरजीनो डॉ. याकोबी उपर लखायेल विस्तृत पत्र : परिहार्यमीमांसा. ३. डॉ. याकोबीए ते मुनिद्वय उपर लखेल प्रत्युत्तर. ४. डॉ. याकोबीने ते बे मुनिवरोए आपेल प्रत्युत्तर. आमां प्रथम लेख गुर्जरभाषाबद्ध छे; बाकी ३ संस्कृत भाषामां छे.

प्रथम लेखमां पं. गम्भीरविजयजीए आचाराङ्गसूत्रना ते सूत्र साथे तेनो हृदयंगम तरजुमो आप्यो छे. गुरुगम के गुरुपरम्पराप्राप्त आम्नाय मेळवनार

गीतार्थ साधु ज आपी शके तेवो सरस-स्पष्ट खुलासो तेमणे आप्यो छे, अने ते द्वारा 'जैन मुनि मांसाहार न करे; नहोता करता' ते मुद्दो तेमणे सुग्रथित रीते साबित कर्यो छे. अत्यन्त रोगातङ्कादि कारणे अभक्ष्य पुद्गल पदार्थनो बाह्य उपयोग करवानुं ते सूत्रपाठ सूचवे छे, तेनुं पण तेमणे विशद प्रतिपादन कर्युं छे.

एक वात समजवायोग्य छे. सूत्रना शब्दो द्विअर्थी छे. तेनो प्राथमिक अर्थ मांसपरक थतो होवा छतां संस्कृतज्ञ आचार्यो वगैरे तेना निघण्टु (वनौषधि) शास्त्राधारित वनौषधिपरक अर्थ करवानुं वलण सुदृढपणे अपनाव्युं छे, जे आजे पण प्रवर्ते छे. पं. गम्भीरविजयजी समक्ष, टीकाकार महर्षिओ आदिना प्रतिपादन-आधारित, ते सूत्रगत ते ते शब्दोना ते ते प्राथमिक अर्थो ज स्वीकारवानी परम्परा पण छे. ते परम्परा प्रमाणे, विलक्षण संजोगोमां बाह्यपरिभोगरूपे मांस आदिनो उपयोग करवानुं अपवादपदे मान्य होवा छतां, आहाररूपे तेनो उपयोग-उपभोग निषिद्ध अने अमान्य ज होवानुं तेमणे सिद्ध कर्युं छे. अने आ परम्पराना परिप्रेक्ष्यमां ज, निघण्टुशास्त्रादिनी मददथी ते ते शब्दोना वनस्पतिपरक अर्थ करीने, बाह्य के अभ्यन्तर कोई पण स्वरूपे मांसपरिभोगनो जैन ग्रन्थोमां निषेध होवानुं ज सिद्ध करनार आचार्योने, (दा.त. पाशचन्द्रसूरि) तेमणे, असत्यभाषी तरीके वर्णव्या जणाय छे. सापेक्षभावे आ वात लईए तो परस्पर विरोधनो परिहार थई शके छे. तत्त्व तो हमेशां बहुश्रुतगम्य ज होवानुं. परन्तु एक विशिष्ट दृष्टिकोण आ द्वारा आपणने सांपडे छे, ए नक्की.

आ लेखनुं लेखनवर्ष जोके कर्ताए नोंधुं नथी, छतां ते वि.सं. १९५३-५४ आसपास लखायो होय तेवुं अनुमान थाय छे. आ लेखनी कर्ताए स्वहस्ते लखेली जणाती हस्तप्रति भावनगर तपा. संघना हस्तलिखित ज्ञान भण्डारमां उपलब्ध छे. पांच पत्रनी ते प्रतिनी झेरोक्स नकल परथी आ लेख अत्रे आपेल छे. आ प्रति ते भण्डारमां 'जेकोबीनो पत्र' एवा नामे नोंधायेल छे. तेनो पोथी नं. ४०३ छे, प्रत नं. १३४८.

बीजी पत्रात्मक रचना छे **परीहार्यमीमांसा**. वि.सं. १९५४मां, मुंबई समाचार वर्तमानपत्रमां डो. जेकोबी तथा मेक्समूलर नामना विद्वानोनो पत्र

छपायो; ते पत्रनी नकल श्रावक हीरजी खीमजी कायाणी नामे गृहस्थ द्वारा स्तम्भतीर्थ-खम्भातमां बिराजता मुनि नेमिविजयजी तथा आनन्दसागरजीने प्राप्त थई; ते बत्रेए तेना जवाबमां जे पत्र-लेख लख्यो, ते ते समये 'परीहार्यमीमांसा' नामे पुस्तिकारूपे प्रकाशित थयो. तेमणे निघण्टु आदि विविध शास्त्रो, टीकाग्रन्थो आदिनां/प्रमाणो टांकीने तथा विविध तर्क अने युक्तिओपूर्वक, 'जैन आगममां मांसाहारुं विधान छे' तेवी, उक्त विद्वानोनी वातनुं खण्डन करेल छे. साथे ने साथे, ते समये कोई जैन गृहस्थे पण उक्त बे विद्वानोना मतनुं समर्थन करतो लेख समाचारपत्रमां लख्यो हशे, तेनुं पण 'श्रमणोपासका-पलापप्रकाशः' एवा शीर्षक नीचे, आ ज पत्र-लेखमां बत्रे मुनिओए खण्डन कर्युं छे.

आ पुस्तिका सं. १९५५मां खम्भात-जैनशालाना शेठ पोपटलाल अमरचंदे प्रकाशित करी हती. पं. गम्भीरविजयजीनी सौम्य भाषानी तुलनामां, ते वखते युवान एवा आ बत्रे मुनिराजोनी भाषामां आक्रमकतानो स्पर्श माणी शकाय छे. तो पाछळनां वर्षोमां जैन संघमां 'शासनसम्राट्' तथा 'आगमोद्धारक' एवा बिरुदो वडे विख्यात बनेला महान जैनाचार्योनी मैत्रीपूर्ण सहवास तथा सहयोगमां कार्य करवानी रीत - ए बंधानो पण आ पत्र-लेख द्वारा संकेत मळी आवे छे.

त्रीजा क्रमांके आवे छे डॉ. याकोबीनो उक्त बे मुनिओ उपर आवेल जवाब. तेमां तेमणे 'जे ते शब्दो वनस्पतिवाचक नहि, पण मांसादिवाचक ज छे' एवा पोताना मन्तव्यना समर्थनमां दलीलो-तर्को आलेख्या छे. छेवटमां तेमणे बे महत्त्वनी वातो नोंधी छे : "अमने तो आ ज अर्थ बेसे छे. परन्तु अमे न समजी शकता होईए अने अन्यथा अन्य अर्थ पण अभ्यासीओ करी शकता होय तो तेओ भले तेम करे. अने, जो अमे अमारा द्वारा सम्पादित आचारङ्गसूत्रनी बीजी आवृत्ति छापीशुं, तो टिप्पणीरूपे तमे बेए जणावेल अर्थ जरूर टांकीशुं."

परम्परा अनुसार ते विद्वाने करेल अर्थ अनधिकृत-अनुचित भले हतो; पण एक त्राहित अभ्यासी तरीके तेमणे सूत्रना शब्द तथा तेना प्राथमिक थता अर्थने स्वीकारीने पोतानुं मन्तव्य जाहेर करेलुं, ए मुद्दो, आपणने गमे के

न गमे पण, आपणे स्वीकारवो ज पडे. पोताना मन्तव्यना समर्थनमां तर्को वगोरे तेमणे आप्या ज छे; अने छतां परम्पराप्राप्त पद्धतिजन्य अन्य अर्थघटननो तेमणे तिरस्कार नथी कर्यो, पण टिप्पणीमां राखवानुं स्वीकार्युं छे. आवी समजण केटला लोको दाखवी शके ?

पत्र संस्कृतमां लखायो छे. तेनी भाषा तथा रजुआत/शैली जोतां कोईने ख्याल न आवे के आ पत्र कोई जर्मन विद्वाने लखेलो छे ! एमनां विधानो के मन्तव्यो साथे साव असम्मत होवा छतां एमना ज्ञान अने चिन्तनने तो दाद आपवी ज पडे.

आ पछी आवे छे डो. याकोबीना पत्रनो मुनिद्वय द्वारा अपायेल प्रत्युत्तर. खीमजी हीरजी कायाणी द्वारा याकोबीनो पत्र विलम्बे पहोंच्यो होई तेनो जवाब राजनगर (अमदावाद)थी बन्ने मुनिओ आपी शक्या छे ते पत्र वांचतां जणाय छे. प्रायः सं. १९५६नुं ए वर्ष होवुं जोईए.

आ पत्रमां तेमणे डो. याकोबीना पत्रगत मुद्दाओनुं सुपेरे खण्डन कर्युं छे. परन्तु याकोबीने तेमणे सम्बोधन कर्युं छे ते खास ध्यान आपवा योग्य छे : “ज्ञानाभ्यासविलासवासितान्तःकरणान् संस्कृताध्यापकान्”. केटलो विवेक नीतरे छे आ शब्दोमां ! मतभेद एटले झगडो के विरोध ज एवी वृत्ति आ लोकोमां नहोती, तेनुं आ ज्वलन्त उदाहरण छे.

नेमिविजयजीए अमदावादमां ‘जैन तत्त्वविवेचक सभा’ स्थापी हती, अने तेना उपक्रमे ‘जैन तत्त्वविवेचक’ नामे मासिक पत्रिका पण प्रगट थती हती, ते जणाववुं अहीं उपयुक्त छे. ते सभाना सेक्रेटरी शाह केशवलाल अमथाशा वकीलना नामे तेओए जवाब मंगाव्यो छे. परन्तु ते पछी कोई जवाब आव्यो होय तो ते प्राप्त नथी.

आपणा इतिहासनुं एक वीसरावा आवेलुं आ प्रकरण छे. आम छतां हजी पण क्यारेक क्यारेक आ विषय पर गमे तेवा अनधिकारी माणसो गमे तेम लखी नाखता जोवा-जाणवा मळे छे. प्रस्तुत थयेल पत्रादि लेखो, एक बाजुए आ विषये मार्गदर्शन आपी शके तेम छे, तो बीजी बाजुए काळना गर्तमां सरी पडता एक ऐतिहासिक पृष्ठने चिरंजीवी बनाववानो पण आमां खयाल छे.

हर्मन जेकोबीना लेखनो जवाब

ले. पं. गम्भीरविजय गणि

॥ ६० ॥

ॐ नमो वीतरागाय ॥

स्वस्थानश्री भावनगर पन्यास गम्भीरविजयगणिप्रक्रान्तोऽथ प्रोफेसर जेकोबीये जे श्रीआचाराङ्गनो तरजुम्मो करतां बीजा श्रुतस्कन्ध मध्ये अध्ययन-रना उद्देशो-१०, सूत्रपाठ-२ना तरजुम्मा विषे-

“सिया णं परो बहुअट्टिएण मंसेण वा मच्छेण वा उवणिमंतिज्जा” इत्यादि सूत्रपाठनो अर्थ- बहु हाडकावाला मांस तथा बहु कांटावाला मच्छें करी कदाचित् गृहस्थ आमन्त्रण करें - इत्यादिक प्रकारें कयीं छे, ते आ अर्थ आ स्थलमां घणो विपरीत नथी, पण तेमने भोगक्रियानो विषयप्रमुख समझाणो नथी. तेथी केटलोक विपरीत छे तेनो खुलासो नीचे मुजब जुओः

प्रथम तो जैन शास्त्रोनो अर्थ गुरुगमनें आधीन रह्यो छे. तेथी स्वतन्त्रपणे एकला न्याये के व्याकरणना बलथी यथार्थ कोईथी बनी शकतो नथी. वास्ते ज घणा आगमोमां कह्यो छे:

“गुरुमइऽहीणा सव्वे सुत्तथा - गुरुमत्यधीनाः सर्वे सूत्रार्थाः” इत्यादि. वास्ते आ सूत्रना अर्थमां पण गुरुगमनी जरूरता छे. तेथी वृत्तिकारो पण विस्तारना भयथी कदि अक्षरार्थ मुकी देय छे, तोहि तेओं गुरुगम भागनी दिशिनो दर्शावतो करें छे. वास्ते वृत्तिकार भगवानें अक्षरार्थ तो आ सूत्रनो कयीं नथी पण तेमने जे दिशि दर्शावेली छे ते दिशिना अनुसारथी अर्थ जे मुजब थाय छे ते अर्थ आ छे :

प्रथम तो सिया णं आ पदनो अर्थ तेमने घणा सम्बन्धवालो सूचव्यो छे जे - “सिया णं - स्यात् कदाचित् क्वचिदेव महारोगावस्थायां प्रचुरधर्महान्यां सञ्जायमानायां सत्यां भिक्षुः कुशलवैद्योपदेशेन यद्यस्पर्शनीयमपि (नीयस्याऽपि) मांसस्य स्पर्शने समुद्भूतप्रयोजनवान् स्यात् तदा ज्ञानाद्यर्थी सन् तं गवेषयेत् । गवेषयंश्च साधोः परो-भिक्षुसमूहादन्यो गृहस्थः” ।

आ स्थलें स्यात् - कोईक ज कालमां, पण जेवि तेवि वखतें नहि. **क्वचिदेव** - कोइक ज महारोगनी प्राप्तमां पण हरेक रोगमां नही. **महारोगावस्थायां** ते लूता नामे महारोगनी अवस्थायां. आ लूतारोग जेने कोइने पूर्वे करेला कर्मना उदयथी थाय छे तेना शरीरमां रुंआडे रुंआडे अति सूक्ष्म जीवांत उपजी जाय छे. तेथी हंमेस रसी स्रव्यां करे छे. खुजाल-बलतरा पण घणी होय. तेथी करीनें ज्ञानध्यानादिक थइ शके नहि.

प्रचुरधर्महान्यां सञ्जायमानायां सत्यां - तेथी पोतानें अति घणी ज धर्मनी हानि थातें सतें. आ स्थले धर्महानिनो हेतु ते पोताना शरीरमांथी जे रसी वहे छे ते ज छे. केम जे जिनागममां कह्यो छे के जो पोताना शरीरमांथी पण रसी-रुधिर-परु विगोरे जिहां सुधी निकलता होय तिहां सूधी अस्वाध्याय छे. तेथी ज्ञाननो उच्चार जरातरा पण करवो नहि, ने जो करे तो ज्ञानविराधक थाय. एटले ज्ञाननो फल न पामे ने सामो संसार वधे एवो निषेध होवाथी ज्ञानाभ्यास तेनें सदा रोकाय छे. केम जे लूतावाला दरदीने शरीरे रसि सदा रहे छे माटे.

भिक्षुः - साधु जे ते रोगनी उपशान्ति थवा वास्तें **कुशलवैद्योपदेशेन** - ते रोगनी निवृत्तिना उपायमां कुशल-हुसियार होय एवा वैद्यना केहेणे करीनें जे ते वैद्यें कह्यो होय के साधुजी तुमों आ औषध लेइने रंधेला मांस उपर नाखीनें ते मांसथी जेटलो लूतावालो अङ्ग होय तेटला सर्व अङ्गने प्रस्वेदित करजो (परसेववो), तेथी मटि जासे. ए प्रकारे वैद्यना कहेवाथि किं वा पोताना के अनेरा साधुना जाणपणाथी ते दरदी साधु,

यद्यस्पर्शनीयमपि - जो पण साधुओनें मांसनो स्पर्श करवो (तेने अडवो) वाजबि नथि, तो पण **मांसस्पर्शने** - मांसने अडवा विषे **समुद्भूत प्रयोजनवान् स्यात्** - उपज्यो छे स्पर्श करवानो गाढो प्रयोजन (कारण) जेने एवो थाय, **तदा** - ति वारे, **ज्ञानाद्यर्थी सन्** - ज्ञानाभ्यासनी ध्याननी संयमप्रमुखनी वृधिनो अर्थी - कामनावालो थयो सतो, **तं** - ते मांस प्रतें, **गवेषयेत्** - मांसभोजी गृहस्थोंने घरे तेनी तलास करवा निकले. **गवेषयँश्च** - तेनी तलास वास्तें फिरतां सतां, **साधोः** - ते साधुने.

आ प्रथम कहेल सर्व अर्थना समुदायने संग्रहीने चालता सूत्रनी आदिमा एक स्यात् शब्द बेसो छे ते प्रोफेसर जेकोबी गुरुगम विना जाणी

शक्या नहि तेथी अर्थनो अनर्थ समझाणो छे. ने ते ज कारणथी पाशचन्द्रादिकें पण फलादिक अर्थ लखीने उत्सूत्रभाषण रूप अनर्थ कर्या छे. ए स्यात्-पदनो अर्थ संपूर्ण थयो.

हवे पर शब्दनो अर्थ : ते गवेषणा करतां साधुनें परो = भिक्षुसमूहादन्यो गृहस्थः - पर, जे साधुओना समुदायथी अनेरो अर्थात् गृहस्थ ते बहुअट्टिण मंसेण वा = बह्वस्थिकेन मांसेन वा - घणा हाडवाला मांसे करीने, वा-अथवा, मच्छेण = मत्स्येन बहुकण्टकेन - घणा कांटावाला मच्छें करीने, उवणिमंतिज्जा = उपनिमन्त्रयेत् - आमन्त्रणा करे,

आउसंतो समणा ! = आयुष्मन् श्रमण ! - हे चिरंजीवी साधु !, अभिकंखसि = त्वमिच्छसि - तुमो इच्छसो, पडिगाहित्तए = प्रतिग्रहीतुं - ग्रहण करवानें, बहुअट्टियं मंसं = अस्मद्दूहे बह्वस्थिकं मांसं - अमारा घरमां घणा हाडवालो मांस छे, एतप्पगारं णिग्घोसं सोच्चा = तस्यैतत्प्रकारकं निर्घोषं श्रुत्वा - तेनो एवा प्रकारनो वचन सांभलीने, णिसम्म = निशम्य - मन साथें विचारी, से = सः साधुस्तं मांसं - ते साधु ते मांस प्रतें, पुव्वामेव आलोएज्जा = ग्रहणात् पूर्वमेवाऽऽलोकयेत् - ग्रहण कर्याथी पहेलां ज नजरें जोवे,

आउसो त्ति वा = आयुष्मन्नित्येवं - हे चिरंजीवि ! एवा प्रकारे, वा = अथवा, भइणि त्ति वा = भगिनीति वा - हे बाई - ए प्रकारें, णो खलु मे कप्पति बहुअट्टितं मंसं पडिगाहित्तए = बह्वस्थिकं मांसं मम ग्रहितुं न कल्पते - घणा हाडकावालो मांस म्हारे ग्रहण करवा योग्य नथि - ए प्रकारें देनार प्रतें कहीने वलि कहे, अभिकंखसि मे दाउं = यदि त्वं मम दातुमभिकाङ्क्षसि - जो तु मने देवा इच्छे छे तो, जावतितं तावतितं पोग्गलं दलियाहि = यावन्मात्रं पुद्गलं तावन्मात्रं देहि - जेटलो मांस मात्र छे तेटलो दे, मा अट्टियाइं = अस्थिकानि मा देहि नाऽस्ति मे बहुना प्रयोजनं, - हाडकाओ म दे, म्हारे घणानो काम नथी.

“से सेवं वदंतस्स परो अभिहट्टु अंतो पडिग्गहंसांसि बहुअट्टियं मंसं परिभाएत्ता णिहट्टु दलएज्जा” ।

से परो = स परो गृहस्थः - ते पर जे मांस देनार गृहस्थ जन, से = तस्य - ते साधुने, एवं वदंतस्स = एवं वदमानस्य - प्रथम जनावेली रीतें केहनार साधुना, अंतो अभिहट्टु = अन्तरभिहृत्य - समीपें आवीनें, बहुअट्टियं मंसं परिभाएत्ता = बह्वस्थिकं मांसं धर्मद्वेषादिभावेन साधुदानाय परिभाज्य - घणा हाडवाला मांस प्रतें साधुना धर्म उपर द्वेष परिणामादिकें करीने, णिहट्टु = निहृत्य - बलात्कारे करी, पडिग्गहंगंसि = काष्ठच्छविकादौ - लाकडानी काचली प्रमुखमा, दलएज्जा = दद्यात् - देवा मांडे, तहप्पगारं = पडिगाहंगं = तथाप्रकारकं प्रतिग्राह्यं - तेवा प्रकारना ग्राह्य पदार्थनें,

“परहत्थंसि वा परपायंसि वा अफासुयं अणेसणिज्जं लाभे संते जाव नो पडिगाहेज्जा” ।

परहत्थंसि = गृहस्थहस्तस्थं - घरना धनीना हाथमां रह्यो, वा - अथवा, परपायंसि = गृहिभाजनस्थं - घरधनीना भाजनमां रह्यो ज, अफासुयं = तद्गतास्थ्यादित्यागेनाऽन्यजीवहिंसाहेतुकं - ते मांहिला हाडकादिक नाखवाथी अनेरा कीडी-कुंथु प्रमुख जीवोंनी हिंसानुं कारण छे माटे, अणेसणिज्जं = ईप्सितप्रयोजनायामनेषणीयं - पोतानी इच्छित कार्यनी सिद्धिमा नहि इच्छवा लायक, लाभे संते = लब्धे सति - मिलते छतें पण, णो पडिगाहेज्जा = न प्रतिगृह्णीयात् - न लेयसे,

आहच्च पडिगाहिणं सिया = स पूर्वोक्तोऽयोग्यमांस (तत् पूर्वोक्तमयोग्यमांसम्) आहत्य गृहीतः स्यात् - ते प्रथम कहेलो अजोग मांस सहसात्कारें नाखी देवाथी लेवाय गयो होय तो, तन्नो हित्ति वएज्जा = साधु देनारनें हा धिक ए प्रकारे न कहे - क्रोधरूप छे माटे, णो अणिहि त्ति वएज्जा = हे अजाण - एम पण न कहे,

से तमायाय = ते साधु ते मांस लेईने, एगंतमवक्कमेज्जा = एकांत प्रदेशे जाय, अहे = नीचे घनी उंडान सूधी दग्ध थयेली एवी, आरामंति वा = वननी भूमि, उवस्सयंसि वा = कोई मकाननी भूमि जेमां, अप्पंडए = कीडी प्रमुखना इंडा न होय, जाव संताणए = यावत् शब्दथी बीज-अंकुर-घास-उदेहि-जीवातना दर-पाणी-करोलीया जाल प्रमुख न होय तिहां,

मंसगं मच्छां भोच्चा = मांसमात्रं वा मत्स्यमात्रं भोक्ता (भुक्त्वा ?)
 - लूतादूषितदेहप्रदेशस्वेदनं संयोजयित्वा, न तु भक्षित्वा - मांसमात्रने
 अथवा मच्छमात्रने भोगवीने, एटले लूता रोगथी व्यापेला देहविभाग प्रते
 परसेवावीने, पण खाइने नही; हाड-कांठओने लइने एकांते, एटले निरजीव
 दग्ध भूमिप्रदेशे नाखे, तथा मांसं करी वारंवार स्वेदवो रह्यो छे वास्ते तेनो त्याग
 सूत्रमा न कह्यो, निष्प्रयोजन थयें परिठववानो छे माटे.

ए प्रकारें आ सूत्रना अक्षरार्थ थाय छे तिवारे जे प्रोफेसर जेकोबीयें
 भोगक्रियानो अर्थ भक्षण कर्यो ते क्रियानो विषय बाहिर कर्मोना
 उपयोगमां लेवानो छे, एम न समझवाथी लिख्यो ते असत्य छे. ने तेथी
 ज जैनी पूर्वकालमा मांसाहारी हता - ए लिखाण पण असत्य छे. केम
 जे तीर्थकरोनो अवतार अवश्य राजकुलमा होय, कदि अनेरे कुले अवतारे तो
 इन्द्र गर्भने पालटीनें राजकुलमें मुके ए नियम छे. पण कांई जैनी राजाओना
 कुलमा ज अवतरें छे ने परणे छें एवो नियम जैन शास्त्रोमां नथी.

एटलो तो नियम छे जे तीर्थकर घरवास रहे तो हि धर्मविरुद्ध वस्तु
 पोते आचरे नही, तेम ज जिहां लगें तेमने केवलज्ञान उपज्यो न होय तिहां
 लगे परने धर्म-उपदेश पण देय नहि - एवो तेमनो अवश्य आचार जैन
 शास्त्रोमां कह्यो छे. तेथी जादवों श्रावक हता एवो विवाह वखतें कइ शकाय
 नहि.

तथा अमोइ उपर लख्या मुजब जे आ सूत्रनो अक्षरार्थ कर्यो छे ते
 वृत्तिकार भगवानना आशयना आधारथी. ते वृत्तिपाठ लिखिइं छे :

एवं मांससूत्रमपि नेयम् । अस्य चोपादानं क्वचिल्लूताद्युपशमनार्थं
 सद्द्वैद्योपदेशतो बाह्यपरिभोगेन स्वेदादिना ज्ञानाद्युपकारकत्वात् फलवद् दृष्टम् ।
 भुजिश्चाऽत्र बहिः परिभोगार्थे, नाऽभ्यवहारार्थे, पदातिभोगवदिति च्छेदसूत्रेष्वपि
 प्रायो द्रष्टव्यम् । एवं गृहस्थामन्त्रादिविधि-पुद्गलसूत्रमपि सुगममिति । तदेवमादिना
 च्छेदसूत्राभिप्रायेण ग्रहणे सत्यपि कण्टकादिप्रतिष्ठापन(परिष्ठापन)विधिरपि सुगम
 इति ।

एनो संक्षेपथी भावार्थ एम छे : एवं - जेम प्रथम सेलडी ने सींगोना

सूत्रनो अक्षरार्थं कर्षो ह्ये तेम, मांस सू० - मांसना सूत्रनो पण अक्षरार्थं जानी लेजो.

अस्य चो० - आ मांसादिक ग्रहण ते क्वचित् - कोइक ज कालमा कोइ महान् कार्य अटकी पडवाथी करवामा आवे. स्या माटे ? ते कहे छे : **लूता०** - लूता नामे रोग थयो होय तो तेनी उपशान्तिने अर्थे, लूतानो स्वरूप प्रथम लिख्यो छे ते, आदि-शब्दथी एज आचारांग सूत्रना पेहला श्रुतस्कन्ध मा निर्युक्तिकारें तथा टीकाकारें घणी जातीना रोग वर्णव्या छे, तेमां लूता जेवा होय ते लेवा.

ते वास्तें पण, **सद्वैद्योपदेशतः** - सांचो कुशल उत्तम वैद्यना केहवाथी-औषधनी मेलवनी बतावाथी, ते रीते पण, **बाह्यपरिभोगेन स्वेदादिना** - तेनो शरीर उपर उपभोग लेवें करीनें, ते ए रीतें तेथी दरद उपर परसेवो उपजावेवे करीने. एम पण अशुचिनो भोग शा वास्तें - ते कहे छे - **ज्ञानाद्यु०** ज्ञानध्यानादिकनी वृद्धिरूप उपकार करे छे माटे ते भोग जीवनें शुभ फलकारी कह्यो छे.

भुजिश्चाऽत्र बहिः परिभोगार्थे - आ ठेकाने भोगक्रिया जे **भोच्चा** शब्द सूत्रमा कह्यो छे ते बाहिर एटले शरीरना उपरला भोगोमां लेवा रूप अर्थमां वर्तते छे, **नाऽभ्यवहारार्थे** - पण खावाना अर्थमा आ ठेकाणे भोगक्रिया वर्तती नथी; केम जे **श्रीदशवैकालिक** सूत्रना पांचमा अध्ययनथी लेईने (**प्रश्नव्याकरण**-प्रमुख सूत्रोमा कह्यो छे के- जे साधु-प्रमुख दारु-मांसादिक शरीरने मस्तकारी पदार्थ खाय ते मायावी अपयशें, लोकनिन्दनाइं, विडम्बनाइं पीडातो, धर्मभ्रष्ट, देव-गुरुनी आराधनाथी चुक्यो, मरण वखतें पण धर्मवासना पामे नही; तो विचारी जुओ जे खावानो अर्थ केम घटे ?

तथा दारु-मांसनी वात तो रही पण **बृहत्कल्प-व्यवहारादिक** छेदसूत्रें ना निर्युक्ति-भाष्योमां कह्यो छे के-जे साधु डुंगली, लसन, सूरण, बटाटां, रींगणा, गाजर, मूला, सकरकंद, आदु-प्रमुख अनुचित वस्तुना शाक-चटणी विगें रधेला तइयार निरारंभी शुद्ध मिल्यो छे एम जाणीने लेइने खाय तो तेने महानिध्वंस परिणामि कह्यो छे, तेने गुरु चौमासी-दंड लिख्यो छे ने तमोगुणी कह्यो, तिवारें मांस खावा वात क्यां रही ? अपितु क्यांहिं पण न होय माटे

बाहिर भोग अर्थ जे टीकाकारें कय्यो ते सत्य छे.

ते बहिर्भोग अर्थनें दृष्टान्तथी दृढ करे छे : पदातिभोगवदिति - जेम पालो = सिपाइ भोग छे तेम कोई कहे - अस्मद्भोग्योऽयं पदातिः - आ सिपाई अमारा भोगनो छे एटलें अमारा काममा आवे छे, तेम ते मांस साधुना काममा आव्यो माटे भोग छे, इति = ए प्रकारे, छेदसूत्रेष्वपि द्रष्टव्यं = कहेल कारणोथी बहिर्भोगमां मांस लेवानो बृहत्कल्पादि छेदसूत्रोंमां पण कह्यो छे.

एवं गृहस्थामन्त्रणादिविधिपुद्गलसूत्रमपि सुगममिति = एम टीकामा दर्शावेल शैली मार्गे करीने गृहस्थ करी आमन्त्रणादिक, तेना विधिनो सूत्रनो तथा पुद्गल जे मांसना सूत्रनो पण व्याख्यान सुगम थयो, इति = ए प्रकारे, एवमादिना = इत्यादि कारणे करीने, छेदसूत्राभिप्रायेण = छेदसूत्रोना आशय जाणवें करीनें, ग्रहणेऽपि = बहू हाडकावालो मांस लिवानो होय तो पण, कण्टकादिपशुपनविधिरपि सुगम = इति कांटदिक परिठववानो विधि पण कहेली शैलीइं सुगम छे इम जाणवो.

श्रीशीलाङ्काचार्ये आ टीका विक्रम संवत् ६७८नी शालमा संपूर्ण करी छे, केम जे तेमने शाकी संवत् ७९८ लिख्या छे ते शाकी राजा विक्रमथी १२० वर्ष पहेलां थया छे. एम आ टीका रचाई १२७८ वर्ष थया, ने आ टीकाथी पेलां आचारांगनी संक्षेप टीका श्रीगन्धहस्तिमूरिकृत इति. ते टीका-मिश्र आ टीका तेमने करी छे. तेथी सिद्ध थाय छे के पूर्वे पण जैनी साधु मांसाहारी न हता.

ने ए आचार्य महासत्यवादी हता ए पण सिद्ध थाय छे. केम जे जिनागमोमां एकास्थिक-बह्वस्थिक फलादिक कह्या छे. तेथी ए आचार्य महाशक्तिमान् फलादिरूपे व्याख्या करवा समर्थ छे ते पण असत्यवचनना पापथी डरीने करी नहि, तेथी महासत्यवादी छे ए सिद्ध छे.

ने आ सूत्रनो बालबोध करनार पाशचन्द संवत् १५७२ मा निकलेल, तेने कुल वर्ष ३८३ थया छे, ते जिनोक्त भाव अन्यथा करवाना तथा असत्यभाषीपणाना पापथी नही डरतें फलादिरूप अर्थ कय्यो ते अनर्थ छे.

तस्मान्नमः सत्यवादिने ॥ श्री ॥ श्री ॥

परीहार्यमीमांसा

मुनिनेमिविजय-मुनिआनन्दसागर

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीवीतरगाय नमः ॥

येनाऽक्षालि सुभव्यमानसतमोलेपः सुधासोदरैः
सूक्ताम्भोभिरदर्शि दर्शनमनुक्रोशाकरेणाऽऽत्मना ॥
स्याद्वादाभिधमन्यपक्षदलनप्रौढं सुसिद्धिप्रदं
ध्यायावो जगतां हितं जिनवरं धर्मप्रदानोद्यतम् ॥१॥

हिमांशुकिरणप्रभामदविलासहासोद्यते
यदीययशसि श्रुते न मधुरा सुधा श्लाघ्यते ।
सुभव्यजनताज्ञतातमसि सूरचर्यापरः
स वृद्धिविजयो जयत्वतुलमुक्तियुक्तो मुनिः ॥२॥

श्रीमज्जन्मादिकल्याणकपवित्रीकृतवाराणसीक्षेत्र-मिथ्यात्वतिमिरदूरी-
करणसहस्रकिरणायमान- भव्यजनविषमगदागदंकारा-ऽऽसन्नसिद्धभव्यजन-
चेतश्चमत्कारकारिसंसारपारावारतरणि- भूमिपालभालालङ्करणचारुचरणरविन्द-
त्रिजगदवतंस-परमानन्दनिधानसम- कामवितरणाधरीकृतकल्पद्रुम- श्रीमत्स्तम्भन-
पार्श्वनाथसनाथीकृतात् स्तम्भतीर्थात् मुनिनेमिविजयानन्दसागराभ्यां मि०
जिकोबीमेक्सम्युलरान् प्रति दत्तो धर्मलाभः समुल्लसतुतराम् ।

विशेषस्तु - समागतं वः पत्रं मुम्बईपुरवास्तव्यश्राद्धखीमजीहीरजीनामकं
प्रति । तच्च मुम्बईसमाचारद्वारा वाचयित्वा ज्ञातवृत्तान्तावावां तत्प्रत्युत्तरं
निविवेदयिषु पत्रमिदं लेखितुमुपक्रान्तवन्तौ स्वः । तथाहि-

यत्त्वाचाराङ्गीयार्थप्रकाशकाङ्गलदेशीयशब्दनिबद्धग्रन्थप्रपत्रभस्मादावस्थि-
प्रक्षेपपूर्वकं मत्स्यमांसभोजनं कार्यमिति भवत्कृतद्वितीयश्रुतस्कन्धप्रथमाध्ययन-
दशमोद्देशकीयसूत्रतात्पर्यार्थवर्णनवाचनचकितकायानीप्रेषितपत्रोत्तरे मत्स्यशब्द-
प्रयोगस्य सर्वकोशसंदर्शनबलेन मीनातिरिक्तार्थतात्पर्यविषयकत्वेन वक्तु-
मशक्यत्वादाचाराङ्गसूत्रस्य जिनकल्पिकमुनिमात्राचारप्रकाशकत्वेनाऽद्यतन-

जैनमुनिव्यवहाराविषयत्वेऽपि मांसादिभक्षणस्य प्राचीनजिनकल्पिकमुनि-
व्यवहाराविषयत्वे बाधकाभावात् मांसमीनभक्षणमाचाराङ्गैतत्सूत्रसम्मत्तमिति
भवद्विरभ्यधायि तत्सर्वमसमञ्जसम् ।

तित्ता रिष्टा कटुर्मत्स्या, चक्राङ्गी शकुलादनी

इति प्रसिद्धकलिकालसर्वज्ञश्रीमद्धेमचन्द्रकोशदर्शितायाः प्रज्ञापनादि-
सिद्धान्तकोशप्रतिपादितैरावणवृकीशिखण्डन्यादिजीवसमानाभिधाननिरूपित-
वनस्पतिनिष्ठावाच्यतावत् सर्वकोशसन्दर्शनप्रतिज्ञाऽनिवारणीयमत्यशब्दवाच्यताया
निर्बाधतयोपलब्धेः ।

एवं मांस सूत्रमपि नेयम् । अस्य चोपादानं क्वचिल्लूताद्युपशामार्थं
सद्वैद्योपदेशतो बाह्यपरिभोगेन स्वेदादिना ज्ञानाद्युपकारकत्वात्फलवद्दृष्टम् ।
भुजिश्चाऽत्र बाह्यपरिभोगार्थं, नाऽभ्यवहारार्थं, पदातिभोगवदिति छेदसूत्रे-
ष्वभिप्रायो द्रष्टव्यः । एवं गृहस्थामन्त्रणादिविधिपुद्गलसूत्रमपि सुगममिति
तदेवमादिना छेदसूत्राभिप्रायेण ग्रहणे सत्यपि कण्टकादिप्रतिष्ठापनविधिरपि
सुगमः ।

इत्याचाराङ्गैतत्सूत्रटीकापाठोक्तपदातिभोगस्थलप्रसिद्धबाह्यपरिभोगरूप-
भुजिधात्वर्थानाकलनात् जैनशास्त्रोपलभ्यमानाद्यतनमुन्याचारप्रतिपालनप्रयत्ना-
धिकतरप्रयत्नसाध्यकेवलोत्सर्गमार्गावलम्बिजिनकल्पिकमुन्याचारसत्त्वेन मांसादि-
भक्षणसंवलितजिनकल्पिकमुन्याचारविषयकवर्णनात्यन्तानुचितत्वात् ।

जिनकप्पिया इत्थी न होइ

इत्यादिपाठसूचितजिनकल्पानधिकारिभिक्षुक्याचारप्रदर्शकाचाराङ्गसूत्रस्थ-
से भिक्खू वा भिक्खुणी वा

इत्याद्याऽऽजैनबालप्रसिद्धजिनकल्पिकस्थविरकल्पिकमुन्याचारविषयका-
ज्ञानतिमिरनिवारणसन्मार्तण्डमण्डलायमानस्थविरकल्पिकाचारप्रतिपादकसूत्र-
विषयकाऽऽर्यदेशानिवासाजायमानजैनगुरुविनयप्रयोज्याबोधविलसितत्वाच्च ।

अथ च तदर्थविषयकशाब्दबोधे तदर्थविषयकबोधजनकतात्वावच्छिन्न-
प्रकारतानिरूपितानुपूर्व्यवच्छिन्नविशेष्यताकवक्त्रच्छाविषयकज्ञानत्वेन कारणत्वस्य
भोजनसमयप्रयुक्त'सैन्धवमानये'तिवाक्यार्थबोधविषयताया अश्वत्वावच्छिन्ने वारणाय

स्वीकरणीयतया तादृशकारणीभूतज्ञानजनकप्रकरणादिना लवणत्वावच्छिन्न-विषयकबोधवद् मांसशब्दतः प्रकरणवशात् स्वयंस्वीकृतफलादिगर्भबोधवद् योग्यस्थले तादृशान्यशब्दजन्यबोधनिष्पत्तिस्वीकारे दोषाभावस्य प्रसिद्धत्वात् तद्विषयकाधिकवर्णनप्रपञ्चेनाऽलम् ।

अपि च सदातनतीर्थङ्करसञ्चारदिपवित्रीकृतमहाविदेहक्षेत्रवर्तमान तीर्थङ्कर-श्रीसीमन्धरप्रणीतदशवैकालिकद्वितीयचूलिकास्थसप्तमगाथायां मुनीनां मद्यमांसभक्षणं सर्वथा निषिद्धम् । तथाहि-

अमज्जमांसासि अमच्छ्रीय अभिक्खणं निव्विगइगया य

अर्थस्त्वमद्यमांसाशी अमद्यपोऽमांसाशी च, न परसम्पद्द्वेषी, पुष्ट-कारणाभावे निर्गतविकृतिपरिभोगश्चेति; जैनसाधुरिति संबध्यते । अत्र च परिभोगोचितविकृतिनिषेधे अभीक्ष्णमिति विशेषणोपादानवत् मद्यमांसभक्षणनिषेधे तदनुपादानादिना जैनसिद्धान्ते कीदृशी मद्यमांसभक्षणनिषेधव्यवस्थाऽस्ति ? तत् स्वयमेवोह्यम् । येन कदाऽप्येतादृशानर्थाङ्कुरोद्भेदी न भविष्यतीत्याशास्वहे ।

एवमेव सूत्रकृताङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धद्वितीयाध्ययने मुन्याचारप्रस्तावे द्विचत्वारिंशद्दोषरहिताहारहारित्वादि प्रतिपाद्य

अमज्जमांसासिणो

इति पाठेनैव सर्वथा स्फुटतरकृतं मद्यमांसभक्षणनिषेधमाकलय्य 'मांसाहारिणः प्राचीनमुनय आसन्नि'ति निःशङ्कं वदतां स्वयंकृताङ्गलभाषाविवरण-पुस्तकीयनवादिराममितपृष्ठीयतथाविधमद्यमांसभक्षणनिषेधविस्मरणशालिनां मनो विप्रतीसारमियात् । अपि च विवाहप्रज्ञप्त्याख्य(भगवती)सूत्राष्टमशतकनवमोद्देशके गौतमगणधरपृष्ठनैरयिकायुःकार्मणशरीरप्रयोगबन्धकारणं भगवता श्रीमहावीरेण मांसाहारः स्फुटं प्रतिपादितः तथा च तत्पाठः -

णेरइयाउयकम्मासरिप्यओगबंधेणं भंते ॥ पुच्छ - गोयमा ! महारंभयाए महापरिग्गहयाए पंचिंदियवहेणं कुणिमाहारेणं णेरइयाउयकम्मा-सरिप्यओगणामाए कम्मस्स उदयेणं णेरइयाउयकम्मासरिजावप्यओगबंधे ॥

एवमेव स्थानाङ्गसूत्रस्थचतुःस्थानकाख्यचतुर्थाध्ययने मांसभोजनं नरकफलककर्मतयोपवर्णितम् । तथा च तत्पाठः -

‘चउर्हि ठणोर्हि जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति । तं जहा - महारंभयाए महापरिग्गहयाए पंचिंदियवहेणं कुणिमाहारेणं’ इति

कुणिमशब्दस्तु मांसार्थः प्रसिद्ध एव ॥ तथा चौपपातिकसूत्रेपि मांसभक्षणकर्तुर्नरकावाप्तिरुपवर्णिता । तथा च तत्पाठः-

चउर्हि ठणोर्हि जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति, णेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति । तं जहा-महारंभयाए महापरिग्गहयाये पंचिंदियवहेणं कुणिमाहारेणं ॥ इति

प्रवचनसारोद्धारेऽपि मधुमद्यमांसनवनीतान्यभक्ष्यतयोल्लिख्य वर्जनीयतया प्रतिपादितानि ।

तथा च तत्पाठः-

पंचुंबरी चउविगइ, हिमविसकरगेयसव्वमट्टी य ।

रयणीभोयणगं चिय, बहुबीयमणंतसंधाणं ॥

घोलवडा वायंगण, अमुणियनामाणि णिफुल्लफलयणि ।

तुच्छफलं चलयरसं, वज्जह वज्जाणि बावीसं ॥

एवं मद्यमांसादिभक्षणनिषेधवचनामृतपरिषिक्तान्तःकरणनरकादिदुर्गत्व-गामिमुमुक्षवस्तद्वृत्त एव मनः समादधते । ये तु लालसादासास्तद्भक्षयन्ति तेषामुभयतः कर्मबन्धनं नरकपतनमनेकश्रवणकटुपरमाधार्मिककृतदुःखोपभोगं चोपवर्णयन्त्युत्तराध्ययनसूत्राणि-

हिंसे बाले मुसावाई माइल्ले पिसुणे सढे ।

भुंजमाणे सुरं मंसं सेयमेयं ति मन्नई ॥११॥

कायसा वयसा मत्ते वित्ते गिद्धे य इत्थिसु ।

दुहओ मलं संचिणइ सिसुनागु व्व मट्टियं ॥१०॥ (उ. अ. ५.)

इत्थीविसयगिद्धे य महारंभ-परिग्गहे ।

भुंजमाणे सुरं मंसं परिवूढे परंदमे ॥६॥

अयकक्करभोई य तुंदिल्ले चियलोहिए ।

आउयं नराए कंखे जहाऽऽएसं व एलाए ॥७॥ (उ. अ. ७)

तत्ताइ तंबलोहाइं तउयाइं सीसगाणि य ।

पाइओ कलकलंताइं आरसंतो सुभेरवं ॥६९॥

तुहं पियाइं मंसाइं खंडाइं सोल्लागाणि य ।

खाविओ मि समंसाइं अग्गिवन्नाइं पोगसो ॥७०॥

तुहं पिया सुरा सीहू मेरओ य महूणिय ।

पाइओ मि जलंतीओ वसाओ रुहिराणि य ॥७१॥ (उ. अ. १९)

अपि च सूत्रकृताङ्गीयद्वितीयश्रुतस्कन्धषष्ठाध्ययनैकोनचत्वारिंशत्तमगाथा-
टीकायां-

मांसस्य हिंसामूलत्वामेध्यत्वरौद्रध्यानास्पदत्वादियावन्नरकगतिसाधन-
त्वाभिधानपुरःसरं तद्भक्षयित्वा राक्षससमत्वसङ्कलितात्मद्रुहत्वमभिधाय मांसशब्द-
निर्वचनप्रकाशनपूर्वकप्रेयवध्याश्रयतुच्छक्षणतृप्तिप्राणवियोगान्तरप्रदर्शनेन मांसादनस्य
महादोषत्वं निरूप्य कुशला मांसादनाभिलाषरूपमन्तःकरणं न कुर्वन्तीत्यवगम्य
मांसभक्षणे न दोष इति भारत्या अपि मिथ्यात्वमग्रतःकृत्य मांसाशिनां दुर्गतिं
तन्निवृत्तानां चेहैवानुत्तमश्लाघाऽमुत्र च स्वर्गापवर्गगमनं चेति प्रदर्शितम् । तथा
च तत्पाठः-

“हिंसामूलममेध्यमास्पदमलं ध्यानस्य रौद्रस्य यद्
बीभत्सं रुधिराविलं कृमिगृहं दुर्गन्धि पूयाविलम् ।
शुक्रासृक्प्रभवं नितान्तमलिनं सद्भिः सदा निन्दितं
को भुङ्क्ते नरकाय राक्षससमो मांसं तदात्मद्रुहः ॥१॥

अपि च,

मां स भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहाऽद्भ्यहम् ।
एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्ति मनीषिणः ॥२॥

तथा-

योऽस्ति यस्य च तन्मांस-मुभयोः पश्यताऽन्तरम् ।
एकस्य क्षणिका तृप्ति-रन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥३॥

तदेवं महादोषं मांसदनमिति मत्वा यद् विधेयं तद् दर्शयति ।

एतदेवंभूतं मांसादनाभिलाषरूपं मनोऽन्तःकरणं कुशला निपुणा मांसाशित्वविपाकवेदिनस्तन्निवृत्तिगुणाभिज्ञाश्च न कुर्वन्ति, तदभिलाषादात्मनो निवर्तयन्तीत्यर्थः । आस्तां तावद् भक्षणं, वागप्येषा यथा 'मांसभक्षणेऽदोष' इत्यादिका भारत्यभिहितोक्ता मिथ्या, तुशब्दान्मनोऽपि तदनुमत्यादौ न विधेयमिति तन्निवृत्तौ चेहैवानुपमा श्लाघाऽमुत्र च स्वर्गापवर्गगमनमिति । तथा चोक्तम् -

श्रुत्वा दुःखपरम्परामतिघृणां मांसाशिनां दुर्गतिं
ये कुर्वन्ति शुभोदयेन विरतिं मांसादनस्याऽऽदरात् ।
सद्दीर्घायुरदूषितं गदरुजा संभाव्य यास्यन्ति ते
मर्त्येषूद्भटभोगधर्ममतिषु स्वर्गापवर्गेषु च" इत्यादि ॥

सूत्रकृताङ्गीयप्रथमाध्ययनद्वितीयोदेशके परव्यापादितपिशितभक्षण-विषयकदोषाभाववादिमतमनुमत्य प्रतिहतत्वकारणककर्मबन्धत्वेनाऽन्योक्त-सूक्तोपष्टम्भपूर्वकं तिरस्कृतम् । तथा हि -

“यदपि च तैः क्वचिदुच्यते । यथा - परव्यापादितपिशितभक्षणे परहस्ताकृष्टाङ्गारदाहाभाववन्न दोष इति, तदप्युन्मत्तप्रलपितवदनाकर्णनीयं, यतः - परव्यापादितपिशितभक्षणेऽनुमतिरप्रतिहताऽस्याश्च कर्मबन्ध इति । तथा चाऽन्यैरप्यभिहितम् -

अनुमन्ता विशसिता, संहर्ता क्रयविक्रयी ।
संस्कर्ता चोपभोक्ता च, घातकश्चाऽष्ट घातकाः” ॥

एवं स्थानाङ्गसूत्रे दशस्थानकाख्यदशमाध्ययने यत्र मांसादि तत्र विशिष्टाध्ययनादि न कार्यमिति प्रतिपादितम् । तथा च तत्पाठः -

दसविहे ओरालिए असज्जाइए पण्णत्ते - अट्टि मंसे सोणिए
असुइसामंतं मसाणसामंतं चंदोवराए सूरुवराए पडणे रायवुग्गहे
उवस्सवस्सअंतो ओरालिए सरीरे ॥

एवमादिनानाविधसिद्धान्तवचनवाचनपरिपूतदर्शनो मांसाद्याहारप्रतिषेधमेव सिद्धान्तानुमतं मन्येतेति निर्विवादमेवेति स्वप्रमादमवधार्य तदुत्थजनमनोविमोहन-बाधकं कोविदप्रसिद्धं प्रमादपरिमार्जनमथनमनुष्ठीयेतेति । शिवम् ॥

यत् सूरस्य न शीतगोरपि करैर्मोहाभिधानं तमः
क्षीणं तत् सहसा यदीयकथया निर्मूलमुन्मूलितम् ।
पापोलूकविनोदरोधनिपुणं सद्युक्तिपादोज्ज्वलं
जीयात् तज्जिनशासनं त्रिजगति स्फीतप्रबोधप्रदम् ॥

श्रमणोपासकापलापप्रकाशः ॥

यस्य मुखस्थितव्रणाङ्गपरम्परेव धर्मप्रचारसुषमापहारोद्यता दुस्तर्कपरम्परा
यस्य च दिनमणिप्रभापटलायमानमपि धर्मप्रवचनं न तनूकरोति महामोहप्रवाहसरणिं
यत्र चाऽखर्वगर्ववाडवावलीढतया धर्मप्रवाहः क्षणमपि व्यवस्थातुं न क्षमते
सोऽयमाङ्गलबालायमानः श्रमणोपासको गौर्जरभाषया प्रलपितमाचरन् यदबालं
ततु खण्डितमेव गुर्जरभाषाभिरेव तैस्तैः ।

यदपि च स्वाभिप्रेतविषयमतङ्गपञ्चास्यायमान 'न मांसभोजी' ति
धर्मप्रवचनवाक्यार्थोऽन्यथोपवर्णनीयो मयेति बद्धपरिकरतया पदविद्याचातुरीमात्मनः
प्रकाशयमानस्ताच्छील्येऽत्र णिनिरिति मांसभोजनशीलत्वमेव निषिध्यत इत्यर्थवर्णन-
रूपाज्ञजनमनोमोहनमहेन्द्रजालं व्यतनुत, तदपि व्याकृतिविलासानभिज्ञानमूलकमेव ।
सिद्धहेमचन्द्रपाणिनीयव्याकरणस्य - "अजातेः शीले" "सुप्यजातौ णिनिस्ता-
च्छील्ये" इति सूत्राभ्यामजातिवाचकोपपद एव ताच्छील्ये प्रत्ययस्य विधीयमानतया
प्रकृते मांसशब्दस्य जातिवाचकत्वेन तदप्राप्तेः । अत एव ब्राह्मणानामन्त्रयिता,
शालीन् भोक्तेत्यादौ ताच्छील्ये न तादृशप्रत्ययोत्पतिः ।

न च ताच्छील्यप्रत्ययविधायकसूत्रद्वयाप्रवृत्त्या तादृशप्रयोगासिद्धिरिति
वाच्यम् । सिद्धहेमचन्द्रव्याकरणे 'ग्रहादिभ्यो णिन्नि'ति सूत्रे ग्रहादीनामाकृति-
गणत्वाङ्गीकारेण तादृशप्रयोगासिद्धेर्निर्वादादत्वात् । अत एव "अमज्जमांसासि"
इति दशवैकालिकसूत्रप्रयोगोऽमद्यमांसाशी - अमद्यपोऽमांसाशी चेति तद्विवृतिश्च
भगवद्भरिभद्रसूरिवरोक्ता सङ्गच्छते । अत एव सूत्रकृताङ्गीय- 'अमज्जमांसासिणो'
इति सूत्रप्रतीकमुपादाय मद्यमांसं नाऽश्नन्तीति दीपिकाकारस्योक्तिरपि सङ्गच्छते ।

यच्च परित्यक्तमांसादनानां प्राचीनराजन्यानामपरिच्छिन्नवणिग्जा-
त्याप्यायकत्वमासीदिति श्रमणोपासकेतिनामधारिणोक्तं, तत्र मांसभोजन-
प्रतिषेधनियमाभावे परित्यक्तमांसादनानामिति राजन्यविशेषणस्य क उपयोग ?

इति तु पूर्वापरविरुद्धवक्ता स एव प्रष्टव्य इति केचित् ।

अपरे तु श्रमणोपासकवाक्यं पूर्वापरविरुद्धमपि तदिष्टप्राक्कालिक-जातिबन्धनाभाववन्तो यथा मांसाहारत्यागिनः स्वजातिं प्रवेशयन् तथाऽनार्यदेश-पर्यटनादिनाऽभिमतामांसभक्षणानां जातौ सङ्ग्रहीतारः । श्रीमद्धेमचन्द्रसूरिवराधिगत-जैनधर्मक्षेत्रपालसविधशरावस्थांसास्थापकमार्गणपुरःसरशासितनड्डपुरसामन्तक-गुरुपदेशवर्जितजैनधर्माङ्गीकारप्राक्कालभक्षितमांसस्मारकघृतपूरककुमारपालचरितं विस्मरन्तो हितं नाऽनुरुध्यन्त इति सूचयितुं कल्पत इति व्याचक्षत । इति शम् ॥

यस्योद्दामप्रमाणप्रवचनतरणिप्रौढभासा विलीने
पाखण्डध्वान्तजाले प्रसरति भुवने धर्मपद्मप्रबोधः ।
लीलावासो गुणानां जनकलुषमपीलेपलोपप्रसक्तो
जीयाच्छ्रीवृद्धिचन्द्रोऽतुलगुणमहिमा श्रीलमुक्त्या समेतः ॥

* * *

नालीकेष्वङ्कुचन्द्रैरधिगतगणने वत्सरेऽवन्तिपस्य
मासीषेऽमातिथौ यत्स्खलितमिह बुधैर्यत्नतः शोधनीयम् ।
इत्यभ्यर्थ्य प्रवीणान् कलुषगदभिषक्पार्श्वनाथप्रसादा-
न्नेम्यानन्दप्रणीता प्रमदयतु परीहार्यमीमांसिकेयम् ॥

॥ ग्रन्थोऽयं समाप्तः ॥

हर्मन जेकोबीनो पत्र

प्रो. हरमन जेकोबी

श्रीश्रीश्री१०५ श्रीमुनिनेमिविजयानन्दसागरावाचार्यशिरोमणी प्रति बोषा-
नगरवास्तव्यस्य याकोबिनाम्नः संस्कृताध्यापकस्य धर्मलाभपुरःसरं विज्ञप्तिरियम् ।

श्रीमद्भ्यां परिहार्यमीमांसाख्यपत्रे मांसमत्स्यभक्षणनिषेधो भूयिष्ठजैनागम-
सम्मतोऽखिलजैनमुनिसदाचाराङ्गीकृतश्चेति यद् बहुसूत्रप्रपञ्चेन निरणायि तत्र
सर्वेषामैकमत्यमेव । अस्माभिस्तु यथेदानीन्तनानां जैनानां मांसभक्षणं निषिद्धं, न
तदा(था) सर्वदाऽऽसीदिति प्रत्यपादि । तथा हि- अरिष्टनेमिविवाहावसरे
तच्छ्वशुरेणोग्रसेनानाम्ना महाराजेन विवाहोत्सवोचितान्नसम्पादनार्थं प्रभूता मृगाः
पञ्जरबद्धा अस्थापिषतेत्युत्तराध्ययनसूत्रस्थद्वादशाध्ययने श्रूयते । उग्रसेनादीनां
त्वार्हतत्वं तीर्थकरसम्बन्धादनुमीयते । एवं च तेषां मांसभक्षणं न निषिद्ध-
मासीदिति प्रतिभाति ।

ननु गृहस्था एव ते, न च गृहस्थाचारनिमित्तको विवादो, भिक्षूणामा-
चारस्याऽऽचाराङ्गेऽधिकृतत्वादिति चेत् - सत्यम् । किं तर्हि? जैनमुनि-
समाचारस्याऽपि न सर्वदैकभावाश्रयत्वमासीदिति पूर्वमेवाऽस्माभिरुक्तम् । अद्यतनानां
हि जैनमुनीनां स्थविरकल्पनियमः । पूर्वं तु जिनकल्पः प्रववृते । दृष्टान्तत्वेन
मया जिनकल्प उदाहृतः, न तु आचाराङ्गसूत्रे जिनकल्पः प्रस्तुत इति विवक्षया ।

एवं समाचारस्याऽन्यथाभावमापद्यमानत्वदर्शनात् कदाचित् कस्मिंश्चित्
पूर्वसमये मांसभक्षणमपि नाऽत्यन्तं निषिद्धमासीदित्यविरुद्धा कल्पना । एतेन
न्यायेनाऽऽचाराङ्गसूत्रस्थितसूत्रस्याऽर्थोऽनुसन्धातव्यः ।

किञ्च, मांस-मत्स्यशब्दयोः पिशित-मीनातिरिक्तपदार्थं न वाचकत्वम् ।
यत् 'मत्स्या चक्राङ्गी शकुलादिनी'ति श्रीहेमचन्द्रविरचितकोशे मत्स्याशब्दस्य
वनस्पतिविशेषे रूढत्वदर्शनात् पूर्वोक्तसूत्रस्थमत्स्यशब्दोऽपि वनस्पतिविशेषार्थं
गमयतीत्युच्यते, तदसमीचीनमेव । स्त्रीत्वेनोद्दिष्टस्य मत्स्याशब्दस्य वनस्पति-
विशेषार्थाभिधायित्वात्, पूर्वोक्तसूत्रस्थितस्य मच्छेणेतिशब्दस्य पुंस्त्वस्या-
ऽसन्दिग्धत्वात् ।

यदि च मत्स्यशब्दस्य मुख्यार्थव्यतिरेकेणाऽर्थान्तराभिधायित्वं स्यात् तदा तस्य शब्दार्थान्तरस्य बाधकमेव मांसशब्दस्य तेन सह सामानाधिकरण्यं स्यात् । 'अर्थः प्रकरणं लिङ्गं शब्दस्याऽन्यस्य सन्निधि'रिति शब्दार्थस्याऽनवच्छेदे सन्निधेरेव विशेषस्मृतिहेतुत्वस्मरणात् । इत्थं मांसशब्दसन्निधेर्मत्स्यशब्दस्याऽत्यन्तविजातीयवनस्पतिविशेषार्थाभिधा बाध्यते मीनपर्यायत्वं च सिध्यति ।

रूढ्यभावेऽपि मत्स्यशब्दो लक्षणयाऽर्थान्तरं नीयत इति चेत् - न, शक्यसम्बन्धाभावात् प्रयोजनाभावाच्च । न हि मीनार्थ-फलविशेषार्थयोः कश्चित् सम्बन्धः प्रतीयते । न च किञ्चित् प्रयोजनमुपलभ्यते येन वनस्पतिविशेषार्थो मीनपदार्थसङ्केतितमत्स्यशब्देनोच्येतेति ।

यच्च - भुजिन्न बाह्यपरिभोगार्थे, नाऽभ्यवहारार्थे वर्तत - इत्युच्यते, तदप्यसत्; प्रकरणवशाद् भुजिधातोरभ्यवहारार्थस्याऽऽवश्यकत्वात् । भोजनपानविधिनिषेधौ हि आचारङ्गसूत्रस्य दशमोद्देशके प्रस्तुतौ न तु चिकित्सादि । अन्यच्च, मत्स्यशब्देन सह सम्प्रयुक्तस्य भोजनशब्दस्याऽभ्यवहारवाचकत्वाभ्युपगमे तस्यैव भोजनशब्दस्य मांसशब्देन सह सम्प्रयुक्तस्य स एवाऽर्थोऽवश्यमभ्युपेतव्यः ।

न हि पद्मावतीं काममञ्जरीं वा वृणुष्वेति वाक्ये पद्मावतीकर्मक-वरणक्रिया-काममञ्जरीकर्मकवरणक्रिययोरेकपदेनाऽभिहितयोः स्वीकुरुष्वेत्यवगुण्ठयेति भिन्नार्थत्वमुपपद्यते । श्लेषेण तत् स्यादिति चेत् - न, श्लिष्टपदप्रयोगस्य काव्यविषये बाहुल्येन दर्शनात् न तु जिनागमे ।

अपि च, मांसभोजनस्य बाह्यपरिभोगतया कल्पने श्रीमन्तौ षष्ठ्यौ-बाह्यपरिभोगे मांसस्य परिव्यापादितपिशितभक्षण इव प्रयोक्तुर्जीवहिंसा भवति वा नवेति ? अस्ति चेत्, प्रयोक्तुः कर्मबन्धप्रसङ्गात् सूत्रस्थितविधेर्दोषत्वं दुष्परिहरणीयम् । अथ नाऽस्ति, आन्तरप्रयोगेऽपि सा न भवतीति दिक् ।

एवं सति मत्स्य-मांस-भोजनपदानां fish meat eat इत्याङ्गलदेशीय-पदैस्मन्मतेऽवश्यमेवाऽनुवादः कर्तव्यः । यदि चाऽस्मदज्ञातयुक्त्या प्रस्तुतमागधीय-पदानामर्थान्तरकल्पना शक्यक्रिया तदा तयैव सैव तत्प्रतिबिम्बभूतानामाङ्गलदेशीयपदानामप्यध्येतृभिः क्रियतामिति ।

यदि चाऽऽचारङ्गसूत्रानुवादस्य द्वितीयावृत्तिः प्रकाश्यते तदा श्रीमद्भ्यां दर्शितः सूत्रार्थष्टिष्पन्यामुदाहारिष्यते इति प्रागेवाऽस्माभिः प्रतिज्ञातमिति विज्ञप्तिः ॥

प्रो. जेकोबीना पत्रनो उत्तर

मुनि नेमिविजय-मुनिआनन्दसागर

॥ अहं ॥

राजनगरतो मुनिनेमविजयानन्दसागराभ्यां ज्ञानाभ्यासविलासवासितान्तः-
करणान् संस्कृताध्यापकान् याकोबिप्रख्यान् प्रति दत्तो धर्मलाभो विलसतुतराम् ।
भवतां समागतं परीहार्यमीमांसाप्रत्युत्तरं श्राद्धखीमजीहीरजीकायानी-
समाख्यातं प्रति चिरकालेन समालभ्य तत्प्रत्युत्तरविसर्जनं विधीयते । तथा हि
- भूयिष्ठजैनागमसम्मतमद्य-मांसभक्षणनिषेधव्यवस्थायां यदैकमत्यं प्रादर्शि
तन्मर्मज्ञोचितम् । “किन्तु” यत् प्राचीनानां मद्य-मांस-भक्षणस्य निषेधो न
सर्वदाऽऽसीदिति प्रतिपादनार्थमुग्रसेनं दृष्टान्तत्वेनोपन्यस्य तदादीनामार्हतत्वं
तीर्थकरसम्बन्धादनुमितं, तत्र - तीर्थकरसम्बन्धिनो जैना एवेत्यत्र विनिगमनाविरहात्,
शान्तिनाथादितीर्थसृष्टसम्बन्धिषु जैनभिन्नत्वोपलब्धेः । अधुनातनजैनानामपि
स्वभिन्नसम्बन्धदर्शनाच्च । केनचिदाचरितस्य समुदायाचरणानुमानेऽकारणत्वाच्च ।
उग्रसेनकुमारीपरिणयावसरबद्धपशुसमजारटिश्रवणचकितपृष्टसारथिनिवेदित-
तत्कारणकतदनुभाविमृगवधप्रतिषेधकृञ्ज्ञानत्रयविभूषितभगवन्नेमिचरित्रचमत्कृति-
स्वादननेपुण्येनाऽऽर्हतानां मांसभक्षणपरीहारानुमानस्यैव दाढ्याच्च ।

यच्च, समाचारान्यथात्वप्रपञ्चनपाटवेन प्राचीनस्थविरकल्पिकमुनिकर्तृक-
मांसभक्षणानुमानेऽपि न क्षतिरित्युच्यते - तदपि रभसात् । प्राचीनाद्यतनस्थविर-
कल्पिकमुनिकर्तृकभक्षणाचारस्यैकत्वात् । अद्यतनानां मुनीनां मद्यमांसभक्षणाचारस्य
सर्वथाभावात् । जिनकल्पिकानां तु तद्भक्षणं न सम्भवत्येवेति पूर्वमेव विशदी-
कृतम् ।

यदपि च, तिकेत्यादिकोशबलेनोपलब्धावपि वनस्पतिनिष्ठवाच्यतायाः
स्त्रीत्वेनोद्दिष्टो मत्स्यशब्दोऽत्र सूत्रे तु पुंस्त्वेनेति मत्स्यशब्दस्य न मीनार्थातिरिक्त-
वाचकत्वमित्याद्युक्तं, तदप्यसत् - चण्ड-सिद्धहेमचन्द्र-पाणिनीयव्याकरणस्थ-
“क्वचिद् व्यत्ययः” - “लिङ्गमतन्त्रं” - “लिङ्गं व्यभिचार्यपी” तिसूत्रैर्लिङ्ग-
व्यत्ययस्याऽपि सद्भावात् । अत एव तत्र तत्र लिङ्गव्यत्ययेनोक्तिरपि सङ्गच्छते ।

यच्चोक्तं - यदि मत्स्यशब्दस्य मुख्यार्थव्यतिरेकेणाऽर्थान्तराभिधायित्वं
स्यात् तदा तस्याऽर्थान्तरस्य बाधकमेव मांसशब्दस्य तेन सह सामानाधिकरण्यं

स्यादित्यादि-तदपि न; मांसशब्दस्य स्वयंस्वीकृतफलगर्भविशेषार्थस्याऽस्मरणात् ।
एतेनाऽर्थः प्रकरणमित्यादिसिध्यत्यन्तमपास्तमवसेयम् । एवं शक्यार्थेनैव निवर्हि
लक्षणाविषयकचर्चाया अनुदय एव ।

यच्चोक्तं - दशमोद्देशके भोजनपानयोः प्रस्तुतत्वाच्चिकित्साया अभावाच्च
न भुजिर्बाह्यपरिभोगार्थो गृह्यते - तदप्यापाततः, अत्रैव पिण्डैषणाप्रकरणेऽप्रस्तु-
तस्याऽपि विहारस्य कथञ्चित् प्रसक्तेरविरुद्धत्ववन्मांसकर्मकबाह्यपरिभोगार्थस्याऽप्य-
विरुद्धत्वादिति विभावनीयम् ।

यच्च - पद्मावतीं काममञ्जरीं वा वृणुष्वेत्यत्रेव सकृदुच्चरितो
भुजिर्नाऽभ्यवहारं बाह्यपरिभोगं चाऽर्थं वक्तुं शक्त इत्यादि - तदप्यनुचितम्;
एकस्यैव बाह्यपरिभोगार्थस्य टीकाकृता कथनात् ।

यश्च मर्मजिज्ञासोर्भवतो मांसभक्षण-लेपनदोषतारतम्यप्रश्नस्तत्रेदं विचार्यते-
मांसभक्षणं बहुश्रुतविरोधेनाऽऽसक्तिविशेषजनकत्वेन विपाकदारुणत्वेन हिंसामूलक-
त्वेन च सुतरां परिहार्यम् । अन्यत्तु न सर्वथा तथाविधमिति लूतादिविषमरोग-
सद्भावापरिहारे सदोषमपि सद्द्वैद्योपदेशतो न विरुध्यत इत्यादि स्वयमेव 'आयं
वयं तुलिज्जा' इत्यादिसिद्धान्तवचनबलेनोहनीयमिति ।

दृष्टान्तत्वेन जिनकल्पोपादानं भवद्भिः कृतमप्याङ्गलभाषावैदग्ध्यदोषतः
कायानीकृतभाषान्तरानुसरणतो न तथाऽवगतमिति नाऽस्मद्वेष इत्यतः प्रहित-
मुद्रितपत्रतोऽवगन्तव्यम् ।

एतावता मूल एव पुनरावृत्तेः प्रागपि च सत्यार्थप्रकाशनेनाऽना-
ग्रहित्वप्रसिद्धिर्भवतां भवेदित्याशास्वहे ।

एनं विचारमवधार्योचितकरणीयाय भवते ब्रूवो यदि काचिच्छङ्का भवत
उदेष्यति तर्ह्यावां भवत्प्रहितं पत्रं तूर्णमवाप्य तद्विनोदाय यतेवहीति ।

पत्रं तु नीचैस्तने स्थाने प्रैष्यम्-

तत्र शिरोनाम - 'नेमिविजयानन्दसागरै'

स्थानं - पांजरापोल

जैनतत्त्वविवेचकसभा-

मन्त्री-केशवलाल अमथाभाई

अहमदाबाद ॥

मलधारि श्रीराजशेखरसूरिकृता स्याद्वादकलिका ॥

सं. विजयशीलचन्द्रसूरि

स्याद्वाद दर्शन एटले जैन दर्शन. स्याद्वाद ए समुद्र जेवुं एक सर्वांगी विचारदर्शन छे, जे नदीओ जेवां विविध वा अनेक एकांगी दर्शनोने पोतामां समावी लेवानी क्षमता राखे छे. परन्तु तेना मर्मने पकडी न शकनार के पछी पकडवा माटे अनिच्छुक विद्वानोए तेने 'संशयवाद', 'खीचडो' तथा तेवां अनेक नामो वडे ओळ्ख्यो छे. स्याद्वाद सर्व दृष्टिओना स्वीकार तेमज समन्वयमां माने छे. आ वात एकांगी दृष्टिओने मान्य नथी बनती. "आ पण खरं अने ते पण खरं ? अथवा ते पण खोटुं अने आ पण खोटुं ? - आ केम बने ? केम मनाय ? साचुं तो कोई एक ज वानुं होय !" आ छे एकांगी के निरपेक्ष दृष्टि. आमां सापेक्षभावने कोई ज अवकाश नथी होतो. आथी ज सर्जाय छे वाद-विवादरूप मुठभेड.

आ मुठभेडमां दरेक दर्शने पोतानुं मण्डन अने अन्यनुं खण्डन कर्युं, तो साथे साथे, ए सौए 'स्याद्वाद'नुं तो एकस्वरे खण्डन ज कर्युं. आनो जवाब आपवानुं अनिवार्य बन्युं त्यारे स्याद्वादवादीओए पण खण्डन-मण्डननी प्रक्रिया तथा परिभाषा अपनावीने अे मुठभेडमां झुकाव्युं. मूळे तेमनो आशय कोई दृष्टिने के विद्वानने ऊतारी पाडवानो नहि हतो; पण तेमनी दृष्टिमां रहेल निरपेक्ष एकान्त मान्यताने तोडवानो ज हतो. परन्तु कालक्रमे शास्त्रोनी कुस्ती करतां करतां, तेओने पण, सौना नकारात्मक वलणनो चेप लाग्यो होय, तेम कल्पी शकाय छे.

एकान्त दर्शनोनुं खण्डन अने अनेकान्तनुं मण्डन करनारा अनेक जैन आचार्यो थया छे, तेमां आ. राजशेखरसूरिनुं नाम पण आगली हरोळनुं छे. मूळे पोते समन्वयवादी होवानुं तो, तेमणे 'षड्दर्शनसमुच्चय' जेवो समन्वयात्मक ग्रन्थ रच्यो छे ते थकी ज, पुरवार थाय छे. छतां वादीओना निरंकुश आक्रमणने खाळवा तेमणे 'स्याद्वादकलिका' जेवा ग्रन्थनुं निर्माण करवुं पड्युं होय तो ते बनवाजोग छे.

‘स्याद्वादकलिका’नी रचना करवानो मुख्य आशय प्रगट करतां कर्ता कृतिना छेला-३९मा पद्यमां लखे छे :

“द्रव्यषट्केऽप्यनेकान्त-प्रकाशाय विपश्चिताम् ।
प्रयोगान् दर्शयामास सूरिश्रीराजशेखरः ॥”

अर्थात् विविध दर्शनोने सम्मत छ (अथवा ओछां-वधतां) द्रव्योमां पण अनेकान्तवाद छे ज, ते वात विद्वानोने समजाववा माटे मारो आ प्रयास छे.

जोके मारी कल्पना एवी छे के अहीं ‘द्रव्यषट्के’ ने बदले ‘दृष्टिषट्के’ पाठ होवो घटे. अर्थात् छए दृष्टि-दर्शनमां ‘अनेकान्त’नो प्रकाश प्रसराववानी आ मथामण छे, एम स्पष्ट थई जशे.

हवे आपणे छ अथवा सर्व मतोमां स्याद्वाद केवी रीते संभवे छे, ते स्याद्वादकलिकाना टेकेटेके जोईए : श्रीकण्ठ (ईश्वर) जो कूटस्थनित्य होय तो तेमां सिसृक्षा (सर्जनेच्छा) अने संजिहीर्षा (संहारेच्छा)- एम बे विरोधी इच्छाओ कई रीते संभवे ? अर्थात् जो ईश्वरमां बे विरुद्ध इच्छाओ संभवती होय तो ते ज ‘स्याद्वाद’ छे. (श्लोक. २)

३ गुणात्मक, ३ वेदात्मक, पृथ्वी वगैरे ८ गुणात्मक महेश्वर होय, अने ते एक ज होय, तो ते स्याद्वाद विना न बने. (३).

विष्णु नित्य एकरूपी होय, छातां तेना दश विभिन्न अवतारो होय अने तेमां दरेकमां तेमना वर्ण, शरीर, कर्म नोखां होय तो ते स्याद्वाद विना केम बनी शके ? (४)

शाक्तो शक्तिनां विभिन्न नामो, अवस्थाभेदे स्वीकारे, तो ते पर्याय-परिवर्तन विना शक्य नथी. (५).

बौद्धमते ज्ञान निरन्वयनाश पामे छे ते छातां जातिस्मरण थाय ज छे, ते स्याद्वादनो ज स्वीकार छे (६-७)

संसारमां भमता एक ज जीवनी सुखी-दुःखी के मनुष्य-देवादिरूप विभिन्न पर्यायो; परमाणुओमां गति-स्थिति तथा भिन्न भिन्न वर्णादि धर्मो; एक ज भासता पुद्गलस्कन्धोमां वर्तती वर्णादिनी विविधता, आ बधुं अनेकान्तने स्वीकार्या विना केम संभवे ? (८-९)

शब्द-पदार्थमां पण तार-तारतर वगैरे भेदो स्याद्वादना ज साधक

गणाय. (१०).

एक ज पद के वाक्यमां विविध लिङ्गो होय; आ बहुं स्याद्वाद थकी ज सिद्ध थाय. (११-१२).

जैनमते 'उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य' त्रणेथी युक्तने ज सत् पदार्थ गणवामां आवे छे. स्याद्वादनी आ मर्यादा तमस् अने छायामां, आलोकनी जेम ज घटे छे (१३-१४). कर्म ए पण पुद्गल छे, उत्पादादियुक्त छे, उपघात अने अनुग्रह जेवा विरुद्ध धर्मो तेमां पण छे, जे स्याद्वादमुद्रा ज छे (१५).

चित्त (मन) पण पौद्गलिक छे, मैत्री आदि प्रमोदकर अने काम-क्रोधादि क्लेशकर-आवा परस्पर विरुद्ध भावोयुक्त छे; आ परिणति-वैचित्र्यने कारणे मन पण त्रयात्मक सिद्ध थाय छे. (१६). (नित्य मनाता) धर्म, अधर्म अने आकाश जेवां द्रव्यो पण, पुद्गल अने जीवोना संयोग-विभागवाळा थतां होई नित्यानित्य होवानुं सिद्ध थाय ज छे; ए ज छे स्याद्वाद (१७). तो अलोकाकाशमां पण संयोग-विभागनी शक्ति तो होय ज; ते शक्तिनी अपेक्षाए ते पण त्रयात्मक बने छे (१८).

कालद्रव्य, चाहे नैश्चयिक हो के व्यावहारिक काल, तेमां पण पुद्गलपरावर्तनने कारणे स्वभावभेद सिद्ध थाय ज छे (१९). अथवा व्याकरणने 'क्त्वा' प्रत्यय, एक ज कर्तानी बे क्रिया वखते, पूर्व काल अने पर काल-एवी भिन्नता पुरवार करे छे, जे काल द्रव्यने नित्यानित्य सिद्ध करे छे (२०).

'पीयमानं मधु मदयति' आ वाक्यमां 'मधु' पद बे क्रियापदो/क्रियाओ साथे लागु पडे छे; स्याद्वाद विना आ क्यांथी संभवशे ? (२१).

अनवस्था, संशय, व्यतिकर, साङ्कर्य, विरोध वगैरे दूषणो अन्य वादीओ भले आपता होय, पण 'स्याद्वाद'ने ते स्पर्शे तेम नथी. केमके एकान्त 'नित्य' पक्षमां, एकान्त 'अनित्य' पक्षमां, परस्पर निरपेक्ष 'नित्य-अनित्य' पक्षमां - एम त्रण पक्षोमां ए दूषणो लागु पडे खरां; परंतु परस्पर सापेक्ष एवो 'नित्यानित्य' पक्ष तो चोथो विलक्षण पक्ष छे; तेमां ए दूषणो कोई वाते लागतां नथी (२२-२३).

एक ज पदार्थमां परस्पर विलक्षण एवा रूप, रस, गन्ध, स्पर्श जेम रही शके छे, तेम उपाधिना भेदे बोधनो भेद, तेना विषे, थाय तो कोई विरोध

નથી (૨૪).

પર્યાયથી પૂર્વરૂપે વિનાશ, કોઈ નવા રૂપે ઉત્પત્તિ, અને તે બન્ને સ્થિતિમાં દ્રવ્યરૂપે સ્થિર હોવું, આ જ છે અનેકાન્તવાદ (૨૫). સ્વકીય દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ વડે સત્ત્વ, પરકીય દ્રવ્યાદિ વડે અસત્ત્વ; એ જ પ્રકારે દ્રવ્ય અને પર્યાયથી ભેદ-અભેદ-, નિત્ય-અનિત્ય વગેરે સ્વીકારવા, તે છે સ્યાદ્વાદ (૨૬).

પદાર્થ અવયવોની અપેક્ષા અનેકાત્મક હોય અને અવયવોની અપેક્ષા એકાત્મક; પ્રમાણસપ્તભઙ્ગી પ્રમાણે અનભિલાષ્ય, તો નયસપ્તભઙ્ગી પ્રમાણે અભિલાષ્ય બને; આ સ્યાદ્વાદ-રહસ્ય છે (૨૭).

વિજાતીયથી વ્યાવૃત્તિ, સજાતીયની અનુવૃત્તિ, આ રીતે વ્યક્તિ અને જાતિ બન્ને એકમેકમાં વિલીન છે; એકાન્તવાદ સ્વીકારો તો તુરત દૂષણ આવી લાગશે (૨૮).

ઘડો નથી અન્વય કે નથી વ્યતિરેક; તે તો મૃદ-માટીથી ભિન્ન પળ છે અને તેની સાથે તેનો સંસર્ગ પળ છે, એટલે ભેદાભેદાત્મક ઘડો એ સ્વતન્ત્ર જાતિ (જાત્યન્તર) જ છે (૨૯).

૩૦, ૩૧, ૩૨ - આ ત્રણ પદ્યો સ્યાદ્વાદની સિદ્ધિ માટે પ્રાચીનો દ્વારા પ્રયોજાયાં ૩ ઉદાહરણો રૂપ પદ્યો છે, જે ઉદ્ધરણાત્મક છે. તો ૩૩-૩૪-૩૫ પદ્યો સ્યાદ્વાદકલિકાકારે પોતે જ રચેલી 'જિનસ્તુતિ' નામક કે સ્વરૂપી કૃતિમાંથી ઉદ્ધૃત કરેલાં પદ્યો છે; તેની પદ્ધતિ હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત 'વીતરાગસ્તવ' ગત 'ચિત્રમેકમનેકં ચ, રૂપં પ્રામાણિકં વદન્ । યૌગો વૈશેષિકો વાપિ, નાનેકાન્તં પ્રતિક્ષિપેત્ ॥' ઇત્યાદિ શ્લોકોની શૈલીને અનુસરે છે, અને ક્રમશઃ બૌદ્ધ, કળાદ તથા અક્ષપાદ, અને કપિલ - આ ૪ આચાર્યોનો પ્રતિક્ષેપ અથવા તો તે લોકો દ્વારા કેવી રીતે સ્યાદ્વાદનો સ્વીકાર થયો છે, તે દર્શાવે છે.

એકાન્તવાદમાં વસ્તુ અર્થક્રિયાકારી નથી બનતી; તેથી વસ્તુ અવસ્તુ બની રહે છે; અને એ દોષો અનેકાન્તવાદમાં નથી લાગતા (૧૬). તો, પોતે પોતાને પોતાના વડે જાણે છે, જેમ સર્પ પોતાને પોતા વડે વીંટળાય તેમ; એક જ પદાર્થમાં અનેક સમ્બન્ધો સંભવે છે; આ છે સ્યાદ્વાદની દીપિકાનું સ્વરૂપ (૩૭). વૈદક, જ્યોતિષ અધ્યાત્મ આદિ વિવિધ શાસ્ત્રોનો જાણ મનુષ્ય જ સર્વત્ર

अनेकान्त अनुभवी/जोई शके छे (३८). ३९मी कारिकामां कर्ता पोतानुं नाम दर्शावीने समापन करे छे.

* * *

विक्रमना १४मा शतकमां थयेला हर्षपुरीय मलधारगच्छीय आचार्य श्रीराजशेखरसूरिजीनी आ नानी पण बलिष्ठ रचना छे. सं. १४६५मां लखायेली 'स्याद्वादमञ्जरी'नी हस्तप्रतिना प्रान्त भागमां लखायेली आ रचना, त्यां 'स्याद्वादकलिका' एवा नामे ओळखावाई छे, एटले अहीं पण ते ज नामे ओळखावी छे. बाकी कृतिना ३७मा पद्यमां तेनुं नाम अपायुं छे - 'स्याद्वाददीपिका'. 'जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास' (मो.द.देसाई, ई.स. १९३३, पृ. ४३७), पारा ६४२) अनुसार आ. राजशेखरसूरिए चतुर्विंशतिप्रबन्ध, कौतुककथा, स्याद्वादकलिका-स्याद्वाददीपिका, रत्नाकरावतारिका पञ्जिका, न्यायकन्दलीपञ्जिका, षड्दर्शनसमुच्चय आदिनी रचना करी छे.

आमां स्याद्वादकलिका अने स्याद्वाददीपिका बे नामो एक ज रचनानां होवानुं अनुमान थाय छे. केमके कृतिमां 'दीपिका' नामे प्रसिद्ध रचनाने ज पुष्पिकामां 'कलिका' एम ओळखवामां आवी लागे छे.

'जैन संस्कृत साहित्यनो इतिहास' (ही. र. कापडिया, खण्ड १, पृ. ८६)मां कर्तानी रचनाओनी यादीमां पण 'स्याद्वादकलिका' छे, 'दीपिका'नो उल्लेख नथी. आथी पण उपरोक्त धारणा पुष्ट थाय छे.

आ रचना प्रगट थई छे के केम तेनी जाण नथी. प्रायः अप्रगट छे तेवी धारणाथी अत्रे आपेल छे.

स्याद्वादकलिका ॥

षड्द्रव्यज्ञं जिनं नत्वा स्याद्वादं वच्मि तत्र सः ।

ज्ञानदर्शनतो भेदा-भेदाभ्यां परमात्मसु ॥१॥

सिसृक्षा सञ्जिहीर्षा च स्वभावद्वितयं पृथग् ।

कूटस्थनित्ये श्रीकण्ठे कथं सङ्गतिमङ्गति ? ॥२॥

गुणश्रुतित्रयोर्व्यादि-रूपताऽपि महेशितुः ।

स्थिरैकरूपताख्याने वर्ण्यमाना न शोभते ॥३॥

मीनादिष्ववतारेषु पृथग् वर्णाङ्गकर्मताः ।
विष्णोर्नित्यैकरूपत्वे कथं श्रद्धधति द्विजाः ॥४॥
शक्तेः स्युरम्बिका-वामा-ज्येष्ठा-रौद्रीति चाऽभिधाः ।
दशाभेदेन शाक्तेषु परावर्त्तं विना न ताः ॥५॥
चितो निरन्वये नाशे कथं जन्मान्तरस्मृतिः ।
ताथागतमते न्याय्या न च नास्त्येव सा यतः ॥६॥
“इत एकनवते कल्पे शक्त्या मे पुरुषो हतः ।
तेन कर्मविपाकेन पादे विद्धोऽस्मि भिक्षवः ॥७॥”
सुख-दुःख-नृ-देवादि-पर्यायेभ्यो भवाङ्गिषु ।
गतिस्थित्यन्यान्यवर्णादि-धर्मेभ्यः परमाणुषु ॥८॥
वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शै-स्तैस्तैर्भिन्नाक्षगोचरैः ।
स्यात्तादात्म्यस्थितैः स्कन्धे-ष्वनेकान्तः प्रघुष्यताम् ॥९॥
प्रतिघातशक्तियोगा-च्छब्दे पौद्गलिकत्ववित् ।
भेदैस्तारतरत्वाद्यैः स्याद्वादं साधयेद् बुधः ॥१०॥
तर्क-व्याकरणा-ऽऽगम-शब्दार्थालङ्घति-ध्वनि-च्छन्दः ।
एकत्र पाद-वाक्ये दृष्टविभागं युतं सर्वम् ॥११॥
स्वरादिवर्णस्यैकस्य संज्ञास्तास्ताः स्वकार्यगाः ।
शब्दे लिङ्गादिनानात्वं स्याद्वादे साधनान्यहो ! ॥१२॥
सादित्वात्राशित्वा-दालोकतमोऽभिधानराशियुगात् ।
निजसामग्रोत्पादा-त्रालोकाभावता तमश्छयै ॥१३॥
समाहारैकत्वात् तमश्छययोरित्यर्थः ॥
चाक्षुषभावाद् रसवीर्यपाकतो द्रव्यता(त)स्त्वनेकान्तः ।
परिणामविचित्रत्वा-दत्राप्यालोकवत् सिद्धः ॥१४॥
उपघातानुग्रहकृतिकर्मणि पौद्गलिकता विषययोवत् ।
तत्तत्परिणतिवशत-स्तत्रोत्पादव्ययध्रुवता ॥१५॥

मैत्राद्यैर्मुञ्जनकं कामक्रोधादिभिः प्रयासकरम् ।
 परमाणुमयं चित्तं परिणतिचैत्र्यात् त्रिकात्मकता ॥१६॥
 धर्माऽधर्म-लोकखानां तैस्तैः पुद्गलजन्तुभिः ।
 स्यात् संयोगविभागाभ्यां स्याद्वादे कस्य संशयः ॥१७॥
 अलोकपुष्करस्यापि त्रिसंवलिततां मुणेत् ।
 तत्तत्संयोग-वीभाग-शक्तियुक्तत्वचैत्र्यतः ॥१८॥
 व्यावहारिककालस्य मुख्यकालस्य वाऽस्तु सा ।
 तत्तद्भावपरावर्त-स्वभावबहुलत्वतः ॥१९॥
 एककर्तृकयोः पूर्व-काले क्त्वाप्रत्ययः स्थितः ।
 स एव नित्यानित्यत्वं ब्रूतेऽर्थे चिन्तयाऽस्तु नः ॥२०॥
 'पीयमानं मदयति मध्व'त्यादि द्विगं पदम् ।
 स्याद्वादेभेरीभाङ्गारै-मुखरीकुरुते दिशः ॥२१॥
 अनवस्था-संशीति-व्यतिकर-सङ्कर-विरोधमुख्या ये ।
 दोषाः परैः प्रकटिताः स्याद्वादे ते तु न राजेयुः ॥२२॥
 नित्यमनित्यं युगलं स्वतन्त्रमित्यादयस्त्रयो दूष्याः ।
 तुर्यः पक्षः शबलद्वयीमयो दूष्यते केन ? ॥२३॥
 एकत्रोपाधिभेदेन बोधा(ध?)द्वन्द्वं क्षणे क्षणे ।
 न विरुद्धं रूप-रस-स्थूला-ऽस्थूलादिधर्मवत् ॥२४॥
 विनाशः पूर्वरूपेणोत्पादो रूपेण केनचित् ।
 द्रव्यरूपेण च स्थैर्य-मनेकान्तस्य जीवितम् ॥२५॥
 द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावैः स्वैः सत्त्वमपरैः परम् ।
 भेदाभेदाऽनित्यनित्यं पर्याय-द्रव्यतो वदेत् ॥२६॥
 अंशापेक्षमनेकत्व-मेकत्वं त्वंश्यपेक्षया ।
 प्रमाण-नयभङ्ग्या चा-ऽनभिलाप्याऽभिलाप्यते ॥२७॥
 विजातीयात् सजातीयाद् व्यावृत्तेरनुवृत्तितः ।
 व्यक्ति-जाती भणेन्मिश्रे एकान्ते दूषणे क्षणात् ॥२८॥

नान्वयः स हि भेदित्वा-न्न भेदोऽन्वयवृत्तितः ।

मृद्भेद-द्वयसंसर्ग-वृत्ति जात्यन्तरं घटः ॥२९॥

“भागे सिंहो नरे भागे, योऽर्थो भागद्वयात्मकः ।

तमभागं विभागेन नरसिंहं प्रचक्षते ॥३०॥”

“घट-मौलि-सुवर्णार्थी नाशोत्पादस्थितिष्वयम् ।

शोक-प्रमोद-माध्यस्थ्यं जनो याति सहेतुकम् ॥३१॥”

“पयोव्रतो न दध्यत्ति न पयोऽत्ति दधिव्रतः ।

अगोरसव्रतो नोभे तस्माद् वस्तु त्रयात्मकम् ॥३२॥”

अवोचाम च जिनस्तुतौ-

“जन्यत्वं जनकत्वं च क्षणस्यैकस्य जल्पता ।

बौद्धेन युक्ता(क्ति?)मुक्तीश ! तवैवाऽङ्गीकृतं मतम् ॥३३॥

प्रमाणस्यापि फलतां फलस्यापि प्रमाणताम् ।

वदद्भ्यां कणभक्षाक्षपादाभ्यां त्वन्मतं मतम् ॥३४॥

एकस्यां प्रकृतौ धर्मो प्रवर्तन-निवर्तने ।

स्वीकृत्य कापिलाचार्या-स्त्वदाज्ञामेव बिभ्रिरे ॥३५॥”

अनर्थक्रियाकारित्व-मवस्तुत्वं च तत्कृतम् ।

एकान्तनित्यानित्यादौ जल्पेन्मिश्रे त्वदोषताम् ॥३६॥

आत्मानमात्मना वेत्ति स्वेन स्वयं वेष्टयत्यहिः ।

सम्बन्धा बहवश्चैकत्रेति स्याद्वाददीप(पि)का ॥३७॥

वैद्यक-ज्योतिषा-ऽध्यात्मा-दिषु शास्त्रेषु बुद्धिमान् ।

विष्वग्(क्) पश्यत्यनेकान्तं [व]स्तूनां परिणामतः ॥३८॥

द्रव्यषट्केऽप्यनेकान्त-प्रकाशाय विपश्चिताम् ।

प्रयोगान् दर्शयामास सूरिश्रीराजशेखरः ॥३९॥

इति स्याद्वादकलिका समाप्ता ॥ संवत् १४६५ वर्षे माघशुदि ७

दिने ॥

સુભટ સ્વાધ્યાય

સં. ઉપા. ભુવનચન્દ્ર

સજ્ઞાય (સ્વાધ્યાય) નામનો ગુજરાતી કાવ્યપ્રકાર જૈન સાહિત્યમાં પ્રસિદ્ધ છે. જૈન જ્ઞાનભણ্ডારોમાં આ પ્રકારની હજારો રચનાઓ મળે છે. આવી એક અજ્ઞાતકર્તૃક સજ્ઞાય અહીં પ્રસ્તુત છે. રચના પંદરમા-સોઢમા સૈકાની જણાય છે. સજ્ઞાયના સૈકાવાર સ્વરૂપના નમૂના તરીકે આ રચના રસપ્રદ છે.

‘ભરહેસર૦’ પ્રાકૃત સજ્ઞાય પ્રસિદ્ધ છે. અનુ૦ ૩૧માં ‘મુનિમાલા’ નામક કૃતિ છપાઈ છે, તે પળ ‘સજ્ઞાય’ છે. પ્રસ્તુત ‘સુભટસ્વાધ્યાય’ મુનિમાલાની શૈલીની પ્રાચીન ગુજરાતી રચના છે. છન્દ ચોપાઈ છે.

સજ્ઞાયનો વિષય મહામુનિઓના ગુણકીર્તનનો છે. કવિએ મહામુનિઓને ‘પરાક્રમી યોદ્ધા’ના રૂપમાં વર્ણવ્યા છે. મોહ, કર્મ, પરીષહ, વિપરીત સંયોગો વગેરેની સામે લડીને આ મહાપુરુષો વિજેતા બન્યા છે. ‘સુભટ’ની કલ્પના સ્વીકારવાથી મહાસતી-મહાસાધ્વીઓને કવિ સજ્ઞાયમાં સ્થાન આપી શક્યા નથી. એક એક કડીમાં એક એક મહાપુરુષના નામોલ્લેખ સાથે એમના પરાક્રમનું અહોભાવપૂર્ણ સંક્ષિપ્ત ચિત્રણ કરવામાં આવ્યું છે. સજ્ઞાયમાં વારંવાર ‘જોઈ ન...’ શબ્દગુચ્છ આવે છે. એનો અર્થ છે : જોને, જુઓ ને. આના દ્વારા કવિએ એ મહાનાયકોના પ્રાક્રમ તરફનો આશ્ચર્યભાવ સુંદર રીતે વ્યક્ત કર્યો છે. પ્રથમ બે કડીનો ભાવાર્થ :

“જિનશાસનમાં જે સુભટો છે તેમનું હું હવે પ્રગટ વર્ણન કરીશ, જેમણે કર્મનું નામનિશાન મિટાવી દીધું અને શિવપુરીમાં જઈને વસ્યા.”

“જિનશાસનમાં સ્થૂલભદ્ર યોદ્ધા છે - તેમનું યુદ્ધ ખરેખર દોહાલું - આકરું હતું; મદનને મારીને જેમણે વેશ્યાને પ્રતિબોધ પમાડ્યો.”

શબ્દો વિશે

- નીઠવિઠ (૧) : નાશ કર્યો, અન્ત આણ્યો
 રઠત (૩) : સરદાર (રાજપુત્ર)
 સુધૂ (સુધ ?) (૪) : ખબર, સમાચાર

भडिवाइ (५)	: वीर तरीके ख्याति
भडिया (६)	: लड्या
कासगी (१०)	: काउसग्गमां
प्राण (११)	: पराणे
अनमूली (१३)	: उन्मूलीने-ऊखेडीने
चापडी (१७)	: चपटीमां ? थप्पडमां ?
१ठाह (२१)	: स्थान
फेडिउ (२१)	: पूरुं कर्युं, दूर कर्युं.

जिनशासनि जे अछइ सभट, ते हूं हवडां कहिसु प्रगट;
जीणि नीठविउं नाम कर्मह तणूं, जई वशा ते शवपुरि भणूं. १
थूलिभद्र जिनशासनि भणूं, खरूं झूझ दोहिलूं तस तणूं,
मारी मयण वेशा कीउ बोध, थूलिभद्र जिनशासनि योध. २
वडउ राउत भणूं जंबूकमार, तेहनइ अछइं अट्ट कुमारि;
पांच सइं सरसी लीधी दीख, कर्म भांजी भड लाई सीख. ३
हलूउ नेमिकुंअर मन भणउ, लहूआतणइ(उ?) सुधू सांभलू;
लहूउ दिणीयर हुई तेजवंत, रथि चडिउ राजलिदे-कंत. ४
जोइ न झूझतणु भडिवाइ, वंसह कोटि चडिउ सोहाइ;
तिणि चडी कीधु कर्मसंहार, इलाईपुत्र अभिनवउ झूझार. ५
जोइ न झूझ तणी(भणी?) एक १मारि (?), आठ-बत्रीसी मेल्ली नारि;
धनु-शालिभद्र बे चालीआ, तपसंयम लेई कर्मसिउ भडिआ. ६
जोइ न झूझतणी एक जाति, वसइ वेसाघरि दीह नइ राति;
दस प्रतिबोधी करि आहार, नंदिसेण अभिनवु झूझार. ७
जोइ न झूझ तणी एक - लि(चालि?), सरि बांधी माटीनी पालि;
खइरअंगार दही कर्मजाल, इणी परि झूझइ गयसकमाल. ८

-
१. ठाह-थाह-थाग-ताग-एनो ताग पामी लीधो ।
 २. मारि-मार-कामदेव ।

चिलाइपुत्र मिलिउ चोरह सत्थि, मारी स्त्री मस्तिक लिउ हत्थि;
 पूछिउ धर्म सुजाणे कहिउ, इणी परि झूझी कर्म सिउं भयु(भडिउ ?) ९
 सेठि सुदरसिण कासगी रहिउ, अंतेउरि ऊपाडी लीउ;
 राणी जोउ प्राणविनाण, सेठिइं तिहानि मेहल्युं माण. १०
 सेठि सुदरसिण खरु सविचार, सील जि(नि?)समकित जस हथीयार;
 मनह माहि समरइ नवकार, जोइ न वणिक सउ झूझार. ११
 बाहूबलि अभिनवु झूझार, कर्म अनमूली कीधा छार;
 वरस दिवस सोइ कासगि रहिउ, कर्म अनमूली शिवपुरि गयउ. १२
 अइमतु बेडी जिम तरि, जलह माहि-बाहिरि सोइ फिरइ;
 पणग-दिग-मट्टी ऊचरि, अठवरीसु केवल वरि. १३
 वयरसीह जिनशासणि सार, लहुया लगइ पुण अंग इग्यार;
 जातमात्र जिणि मोह जीपिउ, जोइ न बालक किम झूझिउ. १४
 अवंतीनयर अवंतीसुकुमार, गुरुवयण सांभली विसाल;
 नलनीगल विमाण जव दीठ, रयणमाहि सोइ जई बईठ. १५
 जोइ न झूझइ साहसधीर, दशणभद्र चालिउ वंदणि वीर;
 सरपिति चालिउ कोपि चडी, तीणइ जीतु एकइ चापडी. १६
 क्षमाखण्ड करि ग्रहिउ वीर, कूरगड जोवउ साहसधीर;
 वार करंता कर्म शवि नीठ, मुगतिपुरी सोइ जई बईठ. १७
 वंकचूल बंकु झूझार, क्रोध हणिउ जीणइ खडग]प्रहारि;
 अणजाण्या फल शवि परिहरी, संसारसमुद्र गयउ लीला तरी. १८
 राजगृहनयरि रोहणिउ चोर, कर्म उनमूली कीधां दूरि;
 गाथा एकमांहि प्रतिबोध, इणी परि झूझइ रोहणीउ योध. १९
 कालकसूरि प्रभावक हूआ, सरसति कारणि ते झूझूआ;
 गरदभिलनउ जेणिइ फेडिउ ठाह, जिणशासण मांहि करिउ ऊछाह. २०
 बीजा हूआ कालिकसूरि, सय्य प्रमाद सवि कीधा दूरि;
 स्वामि शीमंधर करि वखाण, सुरपिति वंदणि आविउ पिठांण २१

- भट्ट भणुं सयंभवसूरि, नामिइं अष्ट महासिद्धिपूर;
होम करंता प्रतिबीझव्या, प्रभवस्वामि पाटि झूझीआ. २२
- कयवन्ना रथि(षि?) तणु विचार, इणइ अनुक्रमि हुई सातइं नारि;
गुद्धि छांडी जिण संयम लिउ, कयवनु ईणि परि झूझीउ. २३
- खंदकसीसह करूं प्रणाम, दुरिय पणासइं जेहनइ नामि;
सष्य पांच सइस्यूं झूझिआ, मरण कालि नवि कायर हूआ. २४
- जगत्रय वदीतु हऊ झूझार, मोदिक सरीसा कर्म कीया छार;
यादववंश मांहि वंदणू, ढंढणकुमार नाम तस तणूं. २५
- गोयम गणहर गुणभंडार, जेहनी लबधि घणि विस्तारि;
पनरस तापस प्रतिबूझव्या, अष्टापद गिरिवरि झूझूआ. २६
- चक्रवर्ति भरत्थेसर भणूं, खरूं झूझ दोहिलूं तस तणूं;
आरीसा मांहि केवलनाण, ईणि परि झूझि भड संग्रामि. २७
- शरणागत छलि(वछलि?) भडीउ वीर, शांतिजिणेसर साहसधीर;
तेहना गुण न लाभइ पार, एक जीभ किसूं कहूं विचार ? २८
- इणि अनुक्रमि जिणशासनि सार,
अनंत सभट नवि लाभइ पार;
भणइ गुणइ सांभलइ जि कोइ,
मुगतिरमणीइ तीह निश्चल होइ. २९

નિગોદથી મોક્ષ સુધી

પ્રો. પદ્મનાભ એસ. જૈની

જૈન શાસ્ત્રો પ્રમાણે જીવોનો નિગોદથી માંડીને મોક્ષ સુધીનો વિકાસ ક્રમિક અને ઉત્ક્રાન્તિ સ્વરૂપ હોય છે. પરંતુ આ વિકાસ ધીમો જ અને બધાં સોપાનોને ઓઢંગતો જ હોય તેવું આવશ્યક નથી. એક નિત્યનિગોદ (અવ્યવહાર રાશિ)નો જીવ નિગોદમાંથી નીકળી, મનુષ્ય થઈ, તે જ ભવે મોક્ષે પળ જડ શકે છે. આ વાત મરુદેવીના ઉદાહરણથી સારી રીતે સમજી શકાય છે.

શ્વેતામ્બર જૈનોમાં મરુદેવીની કથા પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ આગમો અને આગમેતર સાહિત્યમાં આ વાતને પુષ્ટ કરનારાં પ્રમાણો કેટલાં - કયાં છે - તે આપણે જોઈએ. પહેલાં અંગ સાહિત્યમાં જોઈએ :

ભગવતીસૂત્રના અઢારમા શતકમાં ભગવાન મહાવીર અને માકન્દિકપુત્ર વચ્ચે એક સંવાદ થાય છે. માકન્દિકપુત્ર ભગવાનને પૂછે છે : 'ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યી પૃથ્વીકાય ત્યાંથી મરી મનુષ્ય બની મોક્ષ જઈ શકે ?'

ભગવાન કહે છે : 'હા માકન્દિકપુત્ર ! કાપોતલેશ્યાવાઢો પૃથ્વીકાય અપકાય કે વનસ્પતિકાયનો જીવ ત્યાંથી મરી મનુષ્ય બની મોક્ષે જઈ શકે છે.'

આ વાત, માકન્દિકપુત્ર બીજા સાધુઓને કહે છે ત્યારે તે સાધુઓ નથી માનતા અને ફરી ભગવાનને જઈ પૂછે છે. ત્યારે ભગવાન કહે છે : 'માકન્દિકપુત્ર કહે છે તે સાચું છે. અને માત્ર કાપોતલેશ્યાવાઢા જ નહીં, પરંતુ કૃષ્ણલેશ્યા અને નીલલેશ્યાવાઢા પળ પૃથ્વીકાય, અપકાય તથા વનસ્પતિકાયના જીવો મરી, મનુષ્યત્વ પામી મોક્ષે જઈ શકે છે.'

આ સાંભઢી સાધુઓ માકન્દિકપુત્ર પાસે આવી વારંવાર ક્ષમાયાચના કરે છે.

શ્વેતામ્બરીય કર્મશાસ્ત્રોના નિયમો આ ત્રણ કાયના જીવોને અસાધારણ છૂટ આપે છે જ્યારે અગ્નિ-વાયુકાયના જીવોને તો મરીને મનુષ્ય થવાની પળ છૂટ નથી.

હવે, વનસ્પતિમાંથી નીકળી સીધા મનુષ્ય થઈ મોક્ષે જવાનું ઉદાહરણ મળે છે પરંતુ પૃથ્વી-અપ્કાયનું નથી મળતું. અને જૈનો, વ્યવહાર રાશિમાં રહેલ પૃથ્વી-અપ્કાયને છોડી વ્યવહાર-નિગોદમાં રહેલ વનસ્પતિ જીવની, આવી ઉચ્ચ પરિસ્થિતિનું કથન કરતી કથા લખે તે વિચારણીય છે. વિકલેન્દ્રિય જીવોની કક્ષા પણ નિગોદના જીવ કરતાં અહીં નીચી દેખાડી છે. કારણ કે તેઓ અનન્તર ભવમાં મનુષ્યત્વ પામવા છતાં કેવલજ્ઞાન/મોક્ષ નથી પામી શકતા.

મરુદેવી નિત્યનિગોદમાંથી સીધાં આવ્યાં છે - તેવા ઉલ્લેખવાળી કથા આગમેતર સાહિત્યમાં વધારે જોવા મળે છે, પણ આગમો-અંગોમાં તેનો ઉલ્લેખ માત્ર સ્થાનાઙ્ગ સૂત્રમાં જ છે.

સ્થાનાઙ્ગ સૂત્રના ચોથા સ્થાનમાં ચાર અન્તક્રિયાઓની વાત કરી છે તેમાં આ ઉલ્લેખ છે.

પ્રથમ અન્તક્રિયા, પૂર્વનાં કર્મો ઘણાં ઓછાં હોવાથી જે અલ્પકષ્ટથી જ મોક્ષ મેળવે તેવા સંસારત્યાગી અણગારને હોય છે. ઉદા: ભરત ચક્રવર્તી.

દ્વિતીય અન્તક્રિયા, પૂર્વનાં કર્મો ઘણાં હોવા છતાં ઘણાં કષ્ટો સહન કરી જે અલ્પકાલમાં જ મોક્ષ મેળવે તેવા અણગારને હોય છે. ઉદા: ગજસુકુમાલ.

તૃતીય અન્તક્રિયા, પૂર્વનાં કર્મો ઘણાં હોય અને તેને ઘણા કાળ સુધી સહન કરીને ખપાવે તેવા અણગારને હોય છે. ઉદા: સનત્કુમાર ચક્રવર્તી.

ચતુર્થ અન્તક્રિયા, પૂર્વનાં કર્મો ઘણાં ઓછાં હોય ત્યારે ઓછા સમયમાં તેવા પ્રકારનાં તપ-કષ્ટો સહન કર્યા વિના જ ખપાવે તેવા અણગારને હોય છે. ઉદા: મરુદેવી.

અહીં મૂળ સૂત્રમાં ક્યાંય મરુદેવીના પૂર્વભવનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. પરંતુ તેની વૃત્તિમાં અભયદેવસૂરિએ તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તથા સમાધાન પણ આપ્યું છે કે વ્યાખ્યા તથા ઉદાહરણમાં સમ્પૂર્ણ સાધર્મ્ય ન મળે.

આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં મરુદેવીના પ્રસંગને ૫૦૦ અબદ્ધ આદેશોમાંનો એક આદેશ માનેલો છે :

“एवं बद्धमबद्धं आएसाणं हवंति पंचसया ।

जह एगा मरुदेवी अच्चंतथावरा सिद्धा ॥१०२३॥”

તેની ટીકામાં **હરિભદ્રસૂરિ** મહારાજ કહે છે : 'અત્યન્તસ્થાવર = અનાદિવનસ્પતિકાયમાંથી નીકળીને, મનુષ્ય થઈ, મરુદેવી સિદ્ધ થયાં. વૃદ્ધસમ્પ્રદાયમાં કહ્યું છે કે આર્હત પ્રવચનમાં ૫૦૦ આદેશો એવા છે જેનો નિર્દેશ - પાઠ અંગ-ઉપાંગોમાં નથી. આ પળ તેમાંનો જ એક આદેશ છે.

આવશ્યક નિર્યુક્તિ (શ્લો. ૧૩૨૦)ની હારિભદ્રી ટીકામાં મરુદેવીની કથા કહી છે. તેમાં તેમણે ભગવાન ઋષભનું દર્શન કર્યું હોય કે મહાવ્રતો ગ્રહણ કર્યાં હોય તેવો કોઈ ઉલ્લેખ નથી.

તેમને પૂર્વજન્મોની પળ કોઈ સ્મૃતિ નહોતી તેથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવા જરૂરી સામગ્રી પળ તેમની પાસે નહોતી. વઢી તેમણે એવાં કયાં પુણ્ય (ક્યાં-ક્યારે) કર્યાં હશે જેથી તેઓ તીર્થકરનાં માતા થયાં ? અને આ મનુષ્યભવમાં પળ તેમણે સમ્યક્ત્વ ક્યારે મેઢ્ઢવ્યું હશે ?

સમ્યક્ત્વ પૂર્વભવોની સ્મૃતિથી અથવા તીર્થકર / પ્રતિમાના દર્શનથી અથવા મહાશોક-વિષાદાદિથી થાય. (અહીં નામિકુલકરના મૃત્યુની વાત માત્ર **ચઢપત્રમહાપુરિસચરિયં**-માં જ આવે છે.) ઋષભદેવ પ્રત્યેનો શોક તેવી આત્મિક સબાનતાવાઢો નહોતો કે જેથી સમ્યક્ત્વ થાય.

આ રીતે જોઈએ તો સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનું કોઈ પળ કારણ તેમની પાસે નહોતું અને જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તો રત્નત્રયીની પૂર્ણતા જ મોક્ષ અપાવે.

ચઢપત્રમહાપુરિસચરિયં-માં **શીલાઢ્ઢ્ઢાચાર્ય** થોડીક હકીકતો ઉમેરે છે :

ઋષભદેવને કેવલજ્ઞાન થયું તેની જાણ ભરતને થાય તે પહેલાં જ ઇન્દ્રોએ આવી સમવસરણની રચના કરી. તેમાં ભગવાને દેશના આપી પાંચ મહાવ્રતો સમજાવ્યાં અને ૮૪ ગણધરોની સ્થાપના કરી.

દરમ્યાન, ભરતને જાણ થતાં તે મરુદેવીને હાથી પર સમવસરણ તરફ લઈ ચાલ્યો. ત્યારે મરુદેવીએ દેવોના મુખેથી 'જય જય' એવા શબ્દો સાંભળ્યા, સાથે જ તેમણે તીર્થકરની અમૃતમય દેશના પળ સાંભળી અને તે સાંભળતાં જ તેમનાં કર્મોનો ઘણો મોટો ભાગ ક્ષય પામ્યો, તેમની ભ્રમણાઓ ભાંગી ગઈ, હૃદયમાં આનન્દ ફેલાયો અને પુત્ર પ્રત્યેના રાગનાં બન્ધનો તૂટી ગયાં. તેઓ ક્ષપકશ્રેણિ

ચડી કેવલજ્ઞાન પામ્યાં અને તે જ વખતે આયુઃ ક્ષય થયે સિદ્ધ થયાં. દેવોએ તેમનો ઉત્સવ કર્યો અને ભરતને જણાવ્યું.

ત્યાર બાદ ભરત સમવસરણમાં ગયા. ભગવાનની સ્તોત્ર બોલવા દ્વારા સ્તુતિ કરી. પછી ભગવાને દેશના આપી, મહાવ્રતો સમજાવ્યાં અને ઋષભસેન વ. ૮૪ ગણધરોની સ્થાપના કરી.

અહીં ધર્મકથા-વ્રતદાન-ગણધરસ્થાપનનું પુનઃ કથન કરવામાં શીલાઙ્કાચાર્યનો હેતુ-મરુદેવીએ મોક્ષ માટે જરૂરી જ્ઞાન કઈ રીતે મેળવ્યું- તે છે. પરન્તુ આ વિધાન નન્દીસૂત્રમાં કહેલા મરુદેવીના અતીર્થસિદ્ધત્વ સાથે સંગત થતું નથી.

તે જ ગ્રન્થમાં આગળ શીલાઙ્કાચાર્યે બ્રાહ્મી-સુન્દરી કયા કારણથી સ્ત્રીપણું પામ્યાં તે વર્ણવે છે, પરન્તુ તેમણે મરુદેવીના સ્ત્રીત્વ માટે કોઈ કારણ આપ્યું નથી, અને વનસ્પતિકાય/નિગોદમાંથી તેઓ સીધા જ મનુષ્યત્વ પામ્યાં તેનો પણ નિર્દેશ કરતા નથી.

ત્રિષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતમાં હેમચન્દ્રાચાર્યે પણ આવો કોઈ નિર્દેશ કર્યો નથી. અલબત્ત તેઓએ યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિમાં આ પ્રશ્ન ઉઠાવીને તેના સમાધાનરૂપે કહ્યું છે કે - યોગના પ્રભાવથી મરુદેવીએ શુક્લધ્યાનનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો અને કર્મોને ભસ્મીભૂત કર્યાં.

તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં જો કે, પૂર્વના જ્ઞાતાને જ શુક્લધ્યાન સંભવી શકે છે, તેવું કહ્યું છે. છતાં હરિભદ્રસૂરિ આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં તેનો ખુલાસો કરતાં કહે છે કે પૂર્વના વ્યાવહારિક જ્ઞાન વિના પણ શુક્લધ્યાન સંભવે છે અને તે માષ્ટુષ મુનિ અને મરુદેવીનાં દૃષ્ટાન્તોમાં જોઈ શકાય છે.

ઉપર કહેલા બધા જ સન્દર્ભો, મરુદેવીએ ક્ષપકશ્રેણિ કરી હતી તેમ કહે છે; અને તે માટે વ્યાવહારિક વ્રત-સંયમ અથવા બાહ્ય ચારિત્ર આવશ્યક નથી, ભાવપરિણામથી જ તેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ શકે, તેવું નોંધે છે.

વઢી, બધા જ ગ્રન્થો એ વાતથી સંબંધિત છે કે - મરુદેવીની સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિમાં ઘણા અપવાદો- છૂટો મૂકવામાં આવ્યાં છે. (તેથી તે આશ્ચર્યરૂપ છે.) અને પञ्ચવસ્તુક-સદ્ગ્રહની શિષ્યહિતા વૃત્તિમાં હરિભદ્રસૂરિ પણ આ જ

વાત કહે છે.

મરુદેવીમાં એવી તે શી યોગ્યતા હતી જે તેઓને આટલા ટૂંકા ગાઝામાં મોક્ષે લઈ જાય ? - એ પ્રશ્નનો જવાબ તથાભવ્યત્વના સિદ્ધાન્તથી આપી શકાય, તેવું **ઉપા. યશોવિજયજી** વ. કહે છે. (અધ્યાત્મમતપરીક્ષા). તથાભવ્યત્વ એ ભવ્યત્વનો જ વિસ્તાર છે. તે સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે - જો કે દરેક ભવ્ય જીવ સમાન જ હોય છે, છતાં તેઓનું તથાભવ્યત્વ જુદું જુદું હોય છે. તેથી કોઈ જીવ તીર્થંકર-ગણધરાદિ બને, કોઈ સામાન્ય કેવલી બને. (અને જ્યારે તેઓ સિદ્ધ બને ત્યારે બધા સમાન જ હોય.) અન્યથા તીર્થંકર-અતીર્થંકર જીવોમાં કોઈ તફાવત ન રહે.

(**ગોપીનાથ કવિરાજે** પળ આ જ પ્રશ્ન ઠટાવીને કહ્યું છે કે :

‘બધા જ જીવો સમાન હોવા છતાં કેટલાક જ તીર્થંકર/ઈશ્વર બને છે- તો તે જીવોમાં તેવી કઈ યોગ્યતા છે અને તેઓએ તેને કેવી રીતે મેળવી છે તે આપણે જાણતા નથી. પરન્તુ જૈનદર્શન આ તફાવતને સમજાવતા સિદ્ધાન્તો આપણને આપે છે.)

વઢી, તથાભવ્યત્વનાં કારણો સિવાય પળ જીવોને પરસ્પર જુદા દર્શાવતા બીજા તફાવતો છે, તેમ **લલિતવિસ્તર**ની ટીકામાં **ભદ્રઙ્કરસૂરિ** જણાવે છે. તેઓ કહે છે કે **પુરિસુત્તમાણં** વ. પદો તીર્થંકરના જીવની સાર્વકાલિક ઉચ્ચતાનું પ્રતિપાદન કરે છે. અહીં તેઓ **ક્ષેમઙ્કરગણિના સત્પુરુષચરિતનો** સન્દર્ભ આપે છે કે - જ્યારે તીર્થંકરના જીવો અવ્યવહારશિમાં હોય ત્યારે પળ બીજા જીવોથી ચડિયાતા હોય છે. (માત્ર તેઓની ઉચ્ચતા ઢંકાયેલી હોય છે.) જ્યારે વ્યવહારશિમાં આવે છે ત્યારે, પૃથ્વીકાયમાં ચિન્તામણિ રત્ન વગેરે તરીકે જન્મે, અપકાયમાં તીર્થંજલપણું પામે, તેજસ્કાયમાં આરતી વ.નું અગ્નિત્વ પામે, વાયુકાયમાં વસન્તઋતુમાં સુગન્ધીસ્થાને જન્મે, વનસ્પતિમાં જન્મે તો કલ્પવૃક્ષરૂપે જન્મે. બેઇન્દ્રિયમાં દક્ષિણાવર્ત શંખ તરીકે જન્મે, પંચેન્દ્રિયમાં શ્રેષ્ઠ અશ્વ/હસ્તિ વ. બને ઇત્યાદિ.

આ રીતે તીર્થંકરનો જીવ બીજા જીવોથી જુદો પડે છે તે તથાભવ્યત્વના સિદ્ધાન્તને પ્રમાણિત કરે છે. અને આ સિદ્ધાન્તથી જ ભવ્યજીવનો મોક્ષ તેના ભવ્યત્વના પરિપાકથી જુદા જુદા સમયે થાય છે.

(दिगम्बरो पण कहे छे के भव्यत्वनी गुणवत्ता जुदा जुदा आत्माओमां भिन्न भिन्न होय छे अने ते काललब्धि व. ने आधीन छे. परन्तु तेओ आ मुद्दानो उपयोग श्वेताम्बरोनी जेम करता नथी.)

निगोदजीवो तथा मोक्ष विशे यापनीय तथा दिगम्बरोनो मत

आचार्य शिवार्यनी भगवती आराधना परनी यापनीय अपराजितसूरिनी विजयोदय टीकामां - भरत चक्रवर्तीना घणा पुत्रोए दीक्षा लीधा बाद टूँका गाळमां ज मोक्ष प्राप्त कर्यो - तेवुं निरूपण छे. (मरुदेवीनो तेमां कोई उल्लेख नथी.) ते ज ग्रन्थमां आगळ कह्युं छे के -

'अनादिमिथ्यादृष्टि जीवो पण बहु ओछ काळमां-आराधनाना बळे - सिद्ध बनी शके. आत्मिक विकास माटे काल बहु महत्त्वनो नथी. केटलाय जीवो एक मुहूर्तमां ज संसारसमुद्रने तरी गया छे. भरतना वर्धन व. ९२३ पुत्रो नित्यनिगोदपणामांथी प्रथमवार ज त्रसत्व पामी ऋषभदेव पासे दीक्षित थई मोक्षने पाम्या छे.'

आ निरूपण श्वेताम्बर आगमोमां कहेल - नित्यनिगोदमांथी प्रथमवार ज त्रसत्वने पामी सिद्धत्व मेळवी शकाय छे ए - वातने प्रमाणित करे छे.

यापनीयो जो के आ वातने अनन्तकाळे थनारी के आश्चर्यरूप नथी मानता, वळी तेओ- मरुदेवीने श्वेताम्बरोए जे सरळताथी मोक्षप्राप्ति देखाडी छे ते रीते न मानता, ब्रतग्रहण व. नी आवश्यकता उपर भार मूके छे.

स्त्रीमुक्तिप्रकरणना कर्ता शाकटायन (यापनीय) ब्राह्मी-सुन्दरी-राजीमती-चन्दना व.ना मोक्षनी वात करे छे पण मरुदेवीना सिद्धत्व अथवा मल्लिना तीर्थकरत्वनो उल्लेख करता नथी. संभवित छे के मरुदेवीना प्रसंगनी आगमबाह्य होवाथी तेमणे नोंध लीधी नथी अथवा श्वेताम्बरोए जे रीते तेमनो मोक्ष मान्यो छे ते तेओने मान्य नथी.

दिगम्बरो तो तेमना सिद्धान्त प्रमाणे मरुदेवीनो मोक्ष मानता ज नथी. आदिपुराणमां आचार्य जिनसेन नाभिने १४मा कुलकर गणावे छे. तेमना मते तो नाभि पहेलां ज केटलाय समय पूर्वे युगलिकपणुं विच्छेद पाम्युं हतुं. तेओ मरुदेवीनुं वर्णन पण घणुं करे छे परन्तु तेमना पूर्वभव विशे मौन छे.

(व्रतद्योतन-श्रावकाचारमां अभ्रदेव कहे छे के मरुदेवी युगलिक हता. तेमनो पूर्वभव दर्शाविता ग्रन्थकार कहे छे - पूर्वविदेहमां अमरालका नगरीमां वसुधारखणिकनां पत्नी वसुमती ए मरुदेवीनो जीव हतो. वसुमतीए एकवार बहु गर्वथी जैन मुनिने आदर विना दान आप्युं तेथी ते अनन्तर भवमां युगलिक तरीके जन्मी.

आ वात पारम्परिक दिगम्बर मतथी घणी जुदी पडे छे.)

आदिपुराणमां आ आगळ कहुं छे के, मरुदेवी तथा नाभि पोताना पुत्रनी दीक्षामां उपस्थित हतां, परन्तु ते पछी - केवलज्ञान व. अवसरमां तेओ उपस्थित नथी. वळी, आ अवसर्पिणीना प्रथम सिद्ध मरुदेवी नहि, परन्तु भरतना नाना भाई अनन्तवीर्य हता.

दिगम्बर पुराणोमां श्वेताम्बरीय-मरुदेवीना सिद्धत्व के यापनीय वर्धन बन्धुओना सिद्धत्वनो निर्देश नथी.

वळी, दिगम्बर मते नित्यनिगोदमांथी नीकळेल जीव मनुष्य तो थई शके परन्तु ते गृहस्थधर्मथी आगळ जई न शके. षट्खण्डागमनी धवला टीकामां कहुं छे के, तेवो जीव-स्त्री के पुरुष - सम्यक्त्व के पांचमुं गुणस्थान प्राप्त करी शके. तेथी आगळ न जई शके.

तेथी, दिगम्बरोए मरुदेवीनुं सिद्धत्व मात्र स्त्री होवाना लीधे ज इन्कार्युं होय ते कदाच संभवित नथी.

भगवती आराधना अने विजयोदय टीका - बत्रे यापनीयोना छे तेवुं संशोधन ताजेतरमां ज नथुराम प्रेमी अने ए. एन. उपाध्येए कर्त्युं छे. अन्यथा, दिगम्बरो तेमां वर्णवेल वर्धन बन्धुओना सिद्धत्वने शी रीते स्वीकारी शके ? तेओए आ कथाने बदलवानो प्रयत्न अवश्य कर्यो छे. द्रव्यसङ्ग्रहनी टीकाना बीजा भागना पृ. ३१८मां लख्युं छे के, भरतना ९२३ पुत्रो नित्यनिगोदमांथी

नीकळी इन्द्रगोप तरीके साथे ज जन्म्या. पछी ते बधा ज भरतना हाथीना पग नीचे कचडाई मरी गया अने भरतना ज पुत्रोरूपे जन्म पाय्या. पछी तेओए साथे ज दीक्षा लीधी अने टूंक समयमां ज तप व. कर्या विना मोक्ष पाय्या.

आ कथामां निगोदत्व अने मनुष्यत्वनी वच्चे इन्द्रगोपनो जन्म बताव्यो ते सहेतुक छे. दिगम्बर कर्मशास्त्रो प्रमाणे नित्यनिगोदनो जीव संज्ञी पंचेन्द्रिय थई पछी जो मनुष्यत्व पामे तो ते, ते ज भवमां मोक्षे जई शके छे. इन्द्रगोप जो के संज्ञी पंचेन्द्रिय नथी छतां तेने तेवो मानी लेवामां आव्यो छे. कारण के श्वेताम्बर तथा दिगम्बर - बन्ने कर्मशास्त्रो प्रमाणे बेइन्द्रिय - तेइन्द्रिय-चउरिन्द्रिय जीवो मनुष्य बने तो पण मोक्ष न पामी शके.

धवला टीकामां वीरसेन कहे छे के, “वर्धनकुमारो नित्यनिगोदमांथी नीकळी, मनुष्यत्व पामी, क्षायिक ‘सम्यक्त्व पाय्या हता.” परन्तु तेनाथी आगळ जेओ कंइ कहेता नथी.

उपसंहार

कर्मसिद्धान्तोने बहु महत्त्व न आपीए तो मरुदेवीनी अथवा भरतना ९२३ पुत्रोनी कथा - ‘निगोदथी मोक्ष’ माटे बधां ज सोपानो जरूरी नथी ते देखाडे छे.

मरुदेवीनुं चरित्र ध्यानाई छे कारण के तेमां एक ज जीवनी कोई पण बाह्य परिस्थिति विना प्रगति-सिद्धि थई छे, जे आश्चर्यरूप छे, ज्यारे भरतना पुत्रोनी प्रगति आश्चर्यरूप नथी.

यामनीय-दिगम्बर कथाओ पण ध्यानाई छे. निगोदमां एक साथे अनन्तवार जन्म-मरण करी इन्द्रगोपना जीवो तरीके साथे ज जन्म, हाथीना पग-नीचे दबाई साथे ज मरण, फरी भरतना पुत्रो तरीके साथे ज जन्म-साथे ज दीक्षा अने अल्पकाळमां साथे ज मोक्ष, जाणे सामूहिक यात्रा !!

आवां चरित्रो सांभळी लोको तो ऋषभदेव-महावीर व.ना जीवोनी जेम घणा भवोनुं भ्रमण पसंद न करतां मरुदेवी व.नी जेम मोक्षे जवुं पसंद करे. पण आ पसंदगीनी वात नथी.

दिगम्बरो जो के आ मुद्दा विशे कई कहेता नथी, परन्तु श्वेताम्बरोनो तथाभव्यत्वनो सिद्धान्त आ विशे घणो प्रकाश पाडे छे के - जीवो तेमना माटेना पूर्वनिर्धारित पथो पर ज चालीने प्रगति करे छे, भले तेमना भव्यत्व समान होय.

[“Jainism and Early Buddhism :
Essays in Honor of
Padmanabh S. Jaini” - Part I

पुस्तकमां छपायेल

From Nigoda to Moksa :

The Story of Marudevi लेखनो सारांश.]

गुजरातीमां सारांश : मुनि कल्याणकीर्तिविजय

Prof. Padmanabh S. Jaini
University of California
Berkeley, CA 94720
U.S.A.

जय केसरियानाथजी

म. विनयसागर

धुलेवागढ़ में विराजमान होने के कारण ऋषभदेव धुलेवानाथ कहे जाते हैं। इस प्रकार केसर की बहुलता के कारण यह तीर्थ केसरियानाथजी के नाम से प्रसिद्ध है। यह तीर्थ अतिशय क्षेत्र / चमत्कारिक क्षेत्र है।

पन्द्रहवीं-सोलहवीं शती में मेवाड़ देश में पाँच तीर्थ प्रसिद्धि के शिखर पर थे - १. देलवाड़ा / देवकुलपाटक (एकलिंगजी के पास), २. करेड़ा / करहेटक, ३. राणकपुर, ४. एकलिंगजी और ५. नाथद्वारा। इसमें से देलवाड़ा और करेड़ा समय की उथल-पुथल के साथ विशेष प्रसिद्धि को प्राप्त न कर सके और राणकपुर, एकलिंगजी और नाथद्वारा यह तीनों तीर्थ आज भी उन्नति के शिखर पर हैं।

महाराणा कुम्भा के पूर्व ही धर्मघोषगच्छीय श्रीहरिकलशयति ने मेदपाटतीर्थमाला की रचना की है, किन्तु उसमें कहीं भी केसरियानाथ का उल्लेख नहीं है। केसरियानाथजी की जाहोजलाली १९वीं-२०वीं शताब्दी में ही नजर आती है।

दो समाजों के विचार-वैमनस्य और एकान्त आग्रह के कारण यह तीर्थ भी लपेटे में आ गया और कानून की शरण में चला गया। पद्मश्री पुरातत्वाचार्य मुनिश्री जिनविजयजी ने भी पुरातात्त्विक प्रमाणों के साथ अपने बयान दिये थे। एकान्तवादिता और अपने कदाग्रह के कारण कदम-ब-कदम उच्चतम न्यायालय में पहुँचा।

कुछ दिनों पूर्व हुए उच्चतम न्यायालय के फैसले / आदेश को लेकर केसरियाजी में जो खुलकर ताण्डव नृत्य खेला गया वह वस्तुतः लज्जाजनक ही है और उसकी भर्त्सना भी करनी चाहिए।

उच्चतम न्यायालय के आदेशानुसार यह मन्दिर जैन है और राजस्थान सरकार ४ महीन के भीतर ही इसको जैन समाज के अधिकार में दे दे। इस प्रसंग के लेकर कुछ सम्भ्रान्त सज्जनों ने मुझसे अनुरोध किया कि इस सम्बन्ध में कुछ प्रमाण हो तो आप प्रस्तुत करें। स्वाध्याय के दौरान १९वीं-

२०वीं शती के तीन प्रमाण मुझे प्राप्त हुए हैं ।

तपागच्छीय दीपविजय कविराज बहादुर ने केसरियानाथजी के माहात्म्य को लेकर केसरियानाथ की लावणी विक्रम संवत् १८७५ में लिखी है । यह लावणी हिन्दुपतिपातशाह महाराणा भीमसिंह के राज्य में उदयपुर में लिखी गई है ।^१

मेवाड़ देश के धुलेवा नगर में आदिनाथजी (केसरियानाथजी) की मूर्ति विराजमान है । यह मूर्ति अत्यन्त प्राचीन है । त्रेतायुग में लंकापति रावण द्वारा यह मूर्ति पूजित रही । भगवान रामचन्द्र द्वारा लंका पर विजय प्राप्त करने के पश्चात् उस मूर्ति को रामचन्द्र जी पूजनार्थ लंका से अयोध्या ले जा रहे थे । उज्जैन में ही यह मूर्ति अचल हो गई और आगे न बढ़ी फलतः यह मूर्ति वही विराजमान रही । उज्जैन में ही महाराज प्रजापाल की पुत्री मदनसुन्दरी के अत्याग्रह से कुष्ठ रोगी श्रीपाल ने भी पूजा की । इस मूर्ति के न्हवण/प्रक्षाल जल के छिड़काव से श्रीपाल के साथ ७०० कुष्ठ रोगियों का भी कुष्ठ रोग शान्त हो गया ।

कुछ समय बाद यह मूर्ति वागड़ देश के बड़ौद नगर में विराजमान रही । दिल्लीपति मुगल नरेश महाराणाओं से लड़ने के लिए सेना लेकर आया । भयंकर युद्ध हुआ, किन्तु वह विजय प्राप्त न कर सका । वहाँ से मूर्ति गाड़े में रखकर धुलेवा नगर के जंगल में गुप्त रूप से रखी गई । गोवालियों के द्वारा ज्ञात होने पर संघ ने मिलकर इस मूर्ति को प्रकट किया और संघ ने उस वंशजाल से उस मूर्ति को निकाला । मूर्ति कुछ क्षत-विक्षत हो गई थी । उस मूर्ति पर लापसी का लेप किया गया, फिर भी कुछ अंशों में मूर्ति पर निशान रह गए । बड़े महोत्सव के साथ यह मूर्ति मन्दिर बनाकर स्थापित की गई । संवत् १८६३ में मराठा भाऊ सदाशिवराय ने लूटपाट के हेतु मेवाड़ पर हमला किया । उसने सुन रखा था कि जन मानस के आराध्य देव धुलेवानाथ के भण्डार में बहुत द्रव्य है । लूटने के लिए वहाँ आया । अधिष्ठायक भैरु देव ने घोड़े पर चढ़कर रक्षा की । मराठों के पास विशाल सैन्य था । भयंकर युद्ध हुआ । इस युद्ध में धुलेवाधणी (कालाबाबा) के

१. पद्य संख्या ६१, ६२

भक्त भीलों ने अपने बल और सैन्य के साथ इसमें भाग लिया, भाऊ सदाशिव के घाव लगा और वह भाग गया तथा भीलों के सहयोग से केसरियानाथ कि जीत हुई । धुलेवानाथ, ऋषभदेव केसर से गरकाव रहते हैं इसीलिए केसरियानाथ कहलाते हैं । पश्चात् कवि ने कलियुग में भी ऋषभदेव की अत्यन्त भक्तिपूर्ण स्तवना की है ।

जोधपुर निवासी मरुधररत्न आशुकवि दाधीच पण्डित नित्यानन्दजी शास्त्री ने विक्रम संवत् १९६७ में पुण्यचरित नामक महाकाव्य संस्कृत भाषा में १८ सर्गों में लिखा है । पुण्यचरित वस्तुतः प्रवर्त्तिनी पुण्यश्रीजी का जन्म से लेकर १९६७ तक की घटनाओं का सविस्तर वर्णन है । किसी जैन साध्वी पर लिखा गया संस्कृत में यह प्रथम महाकाव्य है ।

(पुण्यश्री परिचय - जन्म १९१५ गिरासर गाँव, माता-पिता नाम - कुन्दन देवी-जीतमलजी पारख, जन्म नाम - पन्ना कुमारी, दीक्षा - १९३१, गुरु - लक्ष्मीश्रीजी, दीक्षा नाम - पुण्यश्री, स्वर्गवास - १९७६ जयपुर ।)

इस काव्य के सर्ग ११ श्लोक ७ में लिखा है कि-

संवत् १९५८ में प्रवर्त्तिनी साध्वी पुण्यश्रीजी से निवेदन किया गया कि आप सिद्धाचल तीर्थयात्रा के संघ में चलें, किन्तु उन्होंने यह कहकर अस्वीकार किया कि केसरियानाथ तीर्थ की यात्रा करने मुझे जाना है इसीलिए मैं नहीं चल सकती ।

श्लोक १३ से १९ तक में लिखा है कि-

१८ साध्वियों एवं संघ के साथ पुण्यश्रीजी चैत्र सुदी ९, १९५९ के दिन केसरियाजी पधारी और भक्तिपूर्वक केसरियानाथ भगवान कि स्तुति की ।

श्रीमज्जिनकृपाचन्द्रसूरीश्वरचरित्रम्, कर्त्ता - जयसागरसूरि, रचना संवत् - १९९४ पालिताणा, यह संस्कृत का महाकाव्य ५ सर्गात्मक है । प्रकाशन सन् - २००४

(श्री जिनकृपाचन्द्रसूरि - जन्म १९१३ चौमु गाँव, माता-पिता नाम - अमरादेवी-मेघराजजी बाफना, जन्म नाम - कृपाचन्द्र, यति दीक्षा - १९२५

चैत्र वदी ३, गुरु-युक्तिअमृत मुनि, दीक्षा नाम कीर्तिसार, क्रियोद्धार - १९४५, आचार्य पद - १९७२ पौष वदी १५, आचार्य नाम - जिनकीर्तिसूरि किन्तु जिनकृपाचन्द्रसूरि के नाम से ही प्रसिद्ध हुए, स्वर्गवास - १९९४ माघ सुदि ११ पालिताणा ।)

सर्ग २, श्लोक ८६-८७ के अनुसार कृपाचन्द्रसूरि संवत् १९५२ में भी धुलेवा तीर्थ की यात्रा के लिए पधारे थे ।

संवत् १९८० में इस काव्य के तृतीय सर्ग श्लोक १८४ से १८८ तक में वर्णन मिलता है कि :-

श्रीकालिकातानगरीनिवासी-सच्छ्रेष्ठि-चम्पाऽऽदिकलालमुख्यः ।
प्यारेसुयुक् लालमहेभ्यकाऽऽदेः, सुखेन संघः समुपागतोऽत्र ॥१८४॥

श्रीसंघपत्याग्रहतो महीयान्, प्रभावकश्रीजिनकीर्तिसूरिः ।
सशिष्यकस्तेन समं चचाल, कर्तुं तदा केसरियाजियात्राम् ॥१८५॥

(युगमम्)

संघेन सार्धं समुपागतोऽत्र, श्रीमत्प्रभुं केसरियाजिनाथम्;
प्रैक्षिष्ट भक्त्याऽतुलया सशिष्यः, संस्तुत्य मोदं ह्यधिकं समाप ॥१८६॥

मासद्वयं तत्र सुहेतुतोऽस्थात्, विधाय भूयिष्ठपरिश्रमं सः ।
सिताम्बरीयाऽखिलजैनसंघ-स्वामित्वमत्रत्य-सुचैत्यकेऽस्ति ॥१८७॥

एतच्छिलालेखमलब्ध तत्र, यो गुह्य आसीदुपरिस्थितत्वात् ।
तल्लेखमुर्वीपतिरप्यपश्यत्, श्राद्धाऽऽदिलोका अपि ददृशुश्च ॥१८८॥

अर्थात् - कलकत्ता नगर निवासी श्रेष्ठि चम्पालाल प्यारेलाल संघ सहित वहाँ आए थे । संघपति के अत्याग्रह से श्री जिनकीर्तिसूरि (कृपाचन्द्रसूरि) अपने शिष्य मण्डल के साथ केसरियाजी तीर्थ की यात्रा करने के लिए चले । संघ के साथ केसरियाजी पहुँचे । शिष्यों से युक्त आचार्य अतुलनीय भक्ति के साथ प्रभु के दर्शन कर, स्तुति कर प्रमुदित हुए । वहाँ विशेष कारण से २ माह तक निवासी किया । यह तीर्थ श्वेताम्बर अखिल जैन संघ का है और इसका प्रमाण इस चैत्य के भीतर ही है । इसलिए उसको ढूँढने का विशेष प्रयत्न किया, किन्तु वह शिलालेख दृष्टिगोचर नहीं हुआ । विशेष

परिश्रम पूर्वक शोध करने पर वह दीवार पर लगा हुए दृष्टिगत हुआ। उस लेख को महाराणा और संघ ने भी देखा। (उस शिलालेख में यह स्पष्ट अंकित था कि यह तीर्थ श्वेताम्बर जैन संघ का ही है।)

संवत् १९८० में ही जिनकृपाचन्द्रसूरि ने चार स्तवनों की भी रचना की। एक स्तवन में लिखा है :- गढ़धुलेवा के स्वामी ऋषभदेव कि उत्पत्ति का वर्णन करते हुए लिखा है कि यह मूर्ति पहले लंका में विराजमान थी और रावण नियमित रूप से पूजा करता था। पश्चात् यह मूर्ति उज्जैन में स्थापित हुई और श्रीपाल नरेश की कुष्ट व्याधि को दूर किया। उसके पश्चात् यह मूर्ति वागड़ देश के बड़ौद गाँव में विराजमान हुई और वहाँ से धुलेवा आई।

(ये चारों स्तवन बृहदस्तवनावली में प्रकाशित हैं। यह पुस्तक संवत् १९८४ में प्रकाशित हुई थी।)

मुझे यह स्मरण में आता है कि लगभग ४०-४५ वर्ष पूर्व श्री अगरचन्द्रजी नाहट ने केसरियाजी तीर्थ के कुछ लेख मेरे पास भेजे थे। उनमें से अधिकांश मूर्तियों के लेख विजयगच्छीय (मलधारगच्छ का ही एक रूप) श्रीपूज्यों द्वारा अनेकों मूर्तियाँ प्रतिष्ठित थी जो इस मन्दिर में विद्यमान हैं। विजयगच्छ की दो शाखाएँ थी - एक बिजौलिया कोटा की और दूसरी लखनऊ की। बिजौलिया शाखा के श्रीपूज्यों का आधिपत्य मेवाड़ देश में था, अतः इसी परम्परा के श्रीपूज्यों (श्रीसुमतिसागरसूरि, श्रीविनयसागरसूरि, श्री तिलकसागरसूरि आदि जिनका सत्ताकाल १८-१९वीं शती है) ने प्रतिष्ठाएँ करवाई थी।

जिस प्रकार दक्षिण भारत के तैलंगानाथक्षेत्र में कुलपाक तीर्थ माणिक्यदेव ऋषभदेव हैं। इस क्षेत्र के आदिवासी जनों के ये माणक दादा के नाम से मशहूर है। तैलंगवासी क्षेत्र के आदिवासी इनको माणकबाबा के नाम से पहचानते हैं। वार्षिक मेले पर ये आदिवासी पूर्व संध्या पर ही आ जाते हैं भक्तिभाव पूर्वक माणकबाबा की अपने गीतों में स्तवना करते हैं, मानता मानते हैं, दर्शन, विश्राम करते हैं और वापिस चले जाते हैं।

जिस प्रकार अतिशय क्षेत्र महावीरजी मीणा जाति के आराध्य देव

हैं। मीणालोग ढोक देते हुए जाते हैं, दर्शन करते हैं, उत्कट भक्ति से उनके गुणगान करते हैं, यहाँ तक की मेले के दिवस मीणा जाति का प्रमुख के द्वारा ही रथ का संचालन करने पर रथयात्रा निकलती है।

उसी प्रकार केसरियानाथजी भी भीलों के कालाबाबा हैं। वे बाबा के दर्शन कर अपने को कृतार्थ समझते हैं, ढोक देते हुए आते हैं, मित्रते माँगते हैं, मित्रते पूर्ण होने पर पुनः ढोक देने आते हैं, अपने जीवन के समस्त कार्यों में कालाबाबा को याद करते हैं। कालाबाबा ही उनका उपास्य देव है। इनके आवागमन, पर, दर्शन पर किसी प्रकार का प्रतिबन्ध न तो पूर्व में था और न आज है।

आज से ६०-६५ वर्ष पूर्व मेवाड़ देश और गोरवाड़ प्रदेश में जब कोई भी आपस में मिलते थे तो अभिवादन के तौर पर जय केसरियानाथ की इन शब्दों से अभिवादन करते थे। सारा राजस्थान गुजरात महाराष्ट्र आदि के भक्तों के झुण्ड के झुण्ड यहाँ यात्रार्थ आते थे, केसर चढ़ाते थे, वहाँ प्रतिदिन छटांग, सेर ही नहीं अपितु मणों के हिसाब से केसर चढ़ाते थे। इसी केसर के कारण भगवान आदिनाथ भी केसरियानाथ के नाम से प्रसिद्ध हुए।

इस प्रकार हम अनुभव करते हैं कि यह तीर्थ श्वेताम्बर जैन संघ का है। कृपाचन्द्रसूरि चरित्र के अनुसार संवत् १९८० में श्वेताम्बरत्व सूचक शिलापट्ट भी था जिसको महाराणा ने स्वयं देखा था। अतः राजस्थान सरकार से निवेदन है कि नियमानुसार इसका अधिकार एवं व्यवस्था श्वेताम्बर जैन समाज को प्रदान कर अपने कार्यकाल को सफल बनावें।

વિહંગાવલોકન

उपा. भुवनचन्द्र

अनु० ३९मां प्रगट थयेल 'मुनिमाला' नामक प्राकृत कृति 'भरहेसर०' सज्जायनी शैलीमां रचाई छे. 'भरहेसर०' सज्जायनुं एक नाम 'ऋषिमण्डल' पण छे. 'मुनिमाला' अने 'ऋषिमण्डल' ए बे नामोनुं साम्य प्रगट छे. गा. १९मां क(व?)च्छलं छे त्यां एवो सुधारो करवानी आवश्यकता नथी. 'कच्छुल्ल' एवं एक नारदनुं नाम छे ज. अहीं 'कच्छ(च्छु)ल्ल' एवो सुधारो करवो पडे.

विविधभाषामय कृतिओनी एक परम्परा जैन साहित्यमां सारी पेठे विकसी हती. आवी एक रचना आ अंकमां छे : षड्भाषामय श्रीऋषभप्रभुस्तव. आमां प्राकृतभाषानो चार श्लोको छे ते मरहट्टी प्राकृतमां छे. मागधी वगैरे भाषाओ पण प्राकृत ज छे. आ स्तवमां पांच प्राकृत भाषाओ, अपभ्रंश, संस्कृत तथा समसंस्कृत - एम आठ भाषाओनो प्रयोग थयो छे एम कही शकाय. कर्तानी विद्वत्ता स्वयंप्रकाशित छे. टिप्पण होवाथी अर्थबोध सुगम थयो छे.

'तपागच्छ गुर्वावली स्वाध्याय' ऐतिहासिक सामग्री लेखे उपयोगी रचना छे.

'सत्तरभेदपूजा'नो स्तवक श्री शीलचन्द्रसूरि द्वारा सम्पादित थई आ अंकमां छपायो छे. बे टबानुं संकलन कर्युं छे; परंतु बने भिन्नकर्तृक छे, तो बने भिन्न ज प्रगट करवा जोइता हता, जेथी बनेनी विशेषता वधु स्पष्ट समजी शकात. मुद्रित पूजामां प्रारम्भे वस्तु छन्द अपाया छे ते अन्य स्वतन्त्र कृतिमांथी लईने त्यां मूकवामां आव्या हशे. पूजाओना अन्ते बोलातां काव्यो अहीं अपायेल प्रतिना पाठमां नथी. तेथी निश्चित थाय छे के काव्यनी प्रथा अर्वाचीन छे. प्रथा शरु थया बाद कोई विद्वान मुनिवरे आ काव्यो अन्यत्रथी (सम्भवतः जैन 'कुमारसम्भव' जेवा महाकाव्यमांथी) लईने पूजाओना अंते जोड्या छे. प्राचीनतर काळमां पूजाओ गेय गीतिकाओने बदले श्लोक/छन्दमां वर्णवामां आवती. सत्तरभेदी पूजाना १७ वस्तुछन्द होय एवी अन्य रचनाओ पण छे. स्नात्रमह तथा १७ पूजाओमां प्राकृत गाथाओनुं गान पण कोई तबक्के थतुं हतुं. प्रस्तुत पूजामां प्राकृत गाथाओ छे, ते ए प्राचीन प्रणालिकानो अवशेष छे.

મુદ્રિત પૂજા અને પ્રસ્તુત વાચનાના પાઠોમાં ભિન્નતાની એક સૂચિ સમ્પાદકે આપી છે, ને ચર્ચા પળ કરી છે. આ પૂજાઓ સર્વ પ્રથમ મુદ્રિત થઈ ત્યારે સમ્પાદન-સંશોધનની પ્રણાલી સ્થિર થઈ નહોતી. ભાષા કે અર્થ ન સમજાય ત્યારે તેના સ્થાને ભઠ્ઠતા શબ્દો લોકમુખે અને લોકજીભે ગોઠવાઈ જતા. વ્યારેક અશુદ્ધ સમજીને મુદ્રણકર્તા પોતાની સમજ પ્રમાણે 'સુધારી' પળ નાખતા. આમ ત્યારના સમ્પાદકોના હાથે થયેલું મિશ્રણ-પરિમાર્જન પાછલ્લથી દૃઢ થઈ ગયું. ધીરે ધીરે એ પરમ્પરાગત પાઠ જ સાચો અને આધુનિક સંશોધક શોધ/સમીક્ષા કરીને પાઠ નક્કી કરે તે 'ઁલોટો' જ માની લેવાનું વલણ પળ રૂઢ થઈ ગયું. સંશોધન-પરિમાર્જનની આવશ્યકતા વિશે આજના જૈનો (શ્રાવકો અને સાધુવર્ગ પળ) જાગૃત નથી- એ નિરાશાજનક ઁલ્તાં સાચી પરિસ્થિતિ છે.

આવી ગેય કૃતિઓમાં પાઠનિર્ણય કરવા માટે વિષય-ભાષાની જાણકારી ઉપરાંત રાગ-દેશી-ઢાલ્લની જાણકારી પળ આવશ્યક અને નિર્ણાયક બને ગીત ૫, ક-૧માં 'ઓરનકુ' અને 'ઓર દેવનકું' એવા બે પાઠ મલ્લ્યા છે. કયો પાઠ ગ્રાહ્ય બને એ સમજવા માટે રાગનું બંધારણ પળ સહાયક થાય. સમ્પાદક આચાર્યશ્રી શાસ્ત્રીય રાગોના વિષયમાં જાણકારી ઢરાવે છે, તેથી એ દિશામાં પળ વિચારી શકે.

પૂ. ૨, ક. ૧ના હવામાં 'કૂંકૂં' શબ્દ વિશે એક પંક્તિ છે. તેનો ભાવ એવો સમજાય છે કે "કૃષ્ણવાડી"ને બદલે અહીં કુંકુમ શબ્દ લીધો છે. કૃષ્ણ વાડી એ કેસરનું બીજું નામ હોઈ શકે. ટબામાં 'ઁાટી' ઁપાયું છે, પળ એ કદાચ વાચનભૂલ હોય ને અહીં 'સીટી' (સાટે =માટે) શબ્દ હોય એવો વિચાર આવે. 'કૃષ્ણો' છે ત્યાં 'કહ્લો' હોવાનું કલ્પી શકાય.

ક્ષતિપૂર્ણ વાચનના કારણે પાઠમાં નિરર્થક શબ્દો સર્જાવા પામ્યા છે. ૫.૧૩, દૂ. ૧-૨ના ટબામાં 'રાજેવા' ઁપાયું છે. શબ્દોના અર્થમાં એનો 'રાજા જેવા' એવો અર્થ પળ અપાયો છે. ટબાનો પાઠ જોતાં ઢ્રાન્તિ ક્યાં થઈ છે તે જણાઈ આવે છે. 'રત્નમાં હીરા જેવા' એમ વાંચવાને બદલે "રત્નમાંહી રાજેવા" વાંચ્યું છે. ૫.૧૫, ગીત, ક. ૧ના ટબામાં 'એ તીનઈ એક...' એ પ્રમાણે વાંચવું. મોરને (?) (૫.૧, ગીત ક. ૨)- અહીં પ્રશ્નાર્થ જેવું કશું નથી. મોરની પૂંજળીથી પૂંજવાની વાત છે. હીરો (૫.૨, ગીત, ક. ૩) નહીં, પળ 'હરો'. ૫.૬,

દૂ. ૨ ટ્વામાં 'રવિધવલ' છે ત્યાં 'રવિ'નો કોઈ સમ્બન્ધ બેસતો નથી. સન્દર્ભ જોતાં 'કુંદ અનૈ' મચકુંદ ૨ વિ' (બેવિ =બંને) - આમ ગેડ બેસી જાય છે. લિપિકારો યથેચ્છ જોડણી, શૈલી વાપરતા - એ તથ્ય પળ વાચન સમયે લક્ષ્યમાં રહેવું જોઈએ.

'ભાવ પ્રદીપ' સંસ્કૃત સાહિત્યના એક રસિક પ્રકાર-સભાશૃંગાર કે કાવ્યવિનોદ-ની સુન્દર-સરસ કૃતિ છે. સમ્પાદકે કૃતિ અને તેના કર્તા વિશે વિવરણ સંકલિત કરી આપ્યું છે. થોડાંક શુદ્ધિસ્થાનો :

શ્લો.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૪	૦સિન્દૂરજો૦	૦સિન્દૂરજો
૧૧૩	ગૃહં પ્રા૦	ગૃહપ્રા૦
પ્રશસ્તિ શ્લો.		
૨	૦ન્નાનપંકજ:	૦ન્નાનનપંકજ:

*

અનુ૦ ૪૦ માં પ્રકાશિત 'ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્રાણિ' નામક પ્રાકૃત ભાષાની કૃતિ ચોવીશ તીર્થકરોના જીવનસમ્બન્ધિત ૩૨ સ્થાનક (મુદ્દા)નો સંગ્રહ કરતી હોવા છતાં પ્રતિભાશાલી કવિએ વર્ણનમાં વિવિધતા તથા હૃદયોર્મિઓ પળ ગૂંથી લીધી હોવાથી આખી રચના કોરું વર્ણન ન બનતાં રસાઢ બની છે. એક જ પ્રકારની વિગતો કથનપ્રકારના વૈવિધ્યની મદદથી કેવી સ-રસ રીતે પ્રસ્તુત કરી શકાય એના નમૂના આ કૃતિમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળે છે.

રચયિતા વિશે અને રચનાસમય વિશે સમ્પાદકોએ ચર્ચા કરી છે. કૃતિમાં ૩૨ સ્થાનકોનું વર્ણન છે. 'સપ્તતિશતસ્થાનકપ્રકરણ' ૧૭૦ સ્થાનકોનું વર્ણન આપે છે. પ્રસ્તુત રચના સપ્તતિ૦થી પૂર્વેની હોય એવું અનુમાન કરી શકાય, પરંતુ ચોક્કસ નિર્ણય પર આવવા માટે અન્ય પ્રમાણોની જરૂરત રહે.

કૃતિ પ્રાય: શુદ્ધ છે. હસ્તપ્રતના વાચનમાં કેટલેક સ્થલે 'ડ' તથા 'ઓ'ના વાચનમાં ભૂલ થઈ છે : સ્તો. ૨, ગા. ૬ અને સ્તો. ૮, ગા. ૬માં 'અજ્જાડ' છપાયું છે ત્યાં 'અજ્જાઓ' પાઠ શુદ્ધ ગણાય. સ્તો. ૧૮, ગા. ૮માં 'સંસારડ વિ નીહરિડ' એ પંક્તિમાં બંને ડના સ્થાને ઓ હોવો જોઈએ. જૈન

દેવનાગરી લિપિમાં ડ અને ઓ વચ્ચે નજીવો ફર્ક રાખવામાં આવતો, ને ધ્યાનમાં ન લેવાય તો આવી ભૂલ થઈ શકે. સ્તો. ૬, ગા. ૩ : ‘યતિવો’ છપાયું છે. અહીં ‘ય નિવો’ એવો પાઠ સુસંગત થાય. ન-ત ના વાચનમાં આવી ગરબડ થતી હોય છે. તિ સમજી લીધા પછી ‘યતિ’ પાઠ મનમાં બેસે એ સ્વાભાવિક છે. આમ એક ઓટો પાઠ બીજા ગોટાઢાનું નિમિત્ત બની જાય. આવા પ્રસંગે અર્થની સંગતિ થાય છે કે નહીં - એ હોવાથી ક્ષતિ નિવારી શકાય. સ્તો ૨૨, ગા. ૧ ધુઓ નહિ પળ ચુઓ. સ્તો. ૨૩, ગા. ૧ માં માત્રા ઁૂટે છે. ‘૦ મોહં [જળ-]મળુગ્ગહિડં ‘એવો પાઠ વિચારી શકાય. સ્તો. ૨૩, ગા. ૨માં ંવમ્માળ છે ત્યાં ંવામાળ વાંચવું જોઈએ.

‘સૂક્તમાલા’ કાવ્યરસિકોને પ્રસન્ન કરી દે એવી રચના છે. વ્યવહારજ્ઞાન સાથે કાવ્યરસ આમાં માળવા મઢે છે.

આદિનાથસ્તોત્ર અને પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર દ્વારા સ્તુતિ-સ્તવ-સ્તોત્રના ઢળ્ડારમાં નવો ડમેરો થાય છે. રચનામાં પ્રૌઢતા છે. કેટલાંક સ્તોત્રો તે તે પરમ્પરા-ગચ્છ-સમુદાયમાં સારા એવા સમય સુધી ગવાતાં રહ્યાં હોય અને પછી વિસ્મૃતિમાં ઢકેલાઈ જાય એવું બનતું હોય છે.

‘આદિનાથબાલલીલા’ લાવળી નથી પળ ‘સલોકો’ કે ‘હાલરડું’ પ્રકારની રચના છે. આવી રચનાઓનું માધુર્ય એના ગાન સમયે જ અનુભવાતું હોય છે. આજે જોકે ઢાષા-જીવનશૈલીના અન્તરને કારણે એ શક્ય ન બને. સમાજજીવનના અઢ્યાસીને બસો-ત્રણસો વર્ષ પૂર્વેના ગુજરાત પ્રદેશના વસ્ત્રઅલંકાર-ફઢ્ઢફૂલ-નાસ્તા-ઁાનપાન-મુઁહવાસ- બિછાનાં જેવી વસ્તુઓની એક સમૃઢ્ઢ સૂચિ આ કૃતિમાંથી મઢી રહે.

રૂપચન્દ્રકૃત ‘પંચકલ્યાણકાનિ’ ઢિગમ્બર સમ્પ્રદાયાનુસારી હોવા છતાં શ્વેતાં. મુનિએ તેની નકલ ઁતારી છે એ તથ્ય સાહિત્યવિશ્વમાં સુજ્ઞજનોને વાઢા-સીમાઢા નડતા નથી એવો સંદેશ આપી જાય છે. સમ્પાદકશ્રીએ નોંઢમાં લચ્ચું છે કે “ત્રોટક અને હરિગીત એ બે છન્દોમાં સમગ્ર કૃતિ રચાઈ છે.” હ.પ્ર.માં ‘હરિગીત’ એવો ઁલ્લેઁ થયો જળાતો નથી. આવી શુંઁલાબઢ્ઢ રચનાઓ ઘળી મઢે છે. એમાં ઢરેક કઢી ત્રોટક-ચલતી અથવા ઢાઢ-ઁલાલો એવા બે ઢાગમાં વહેંચાયેલી હોય છે. ચલતીનું બંઢારણ હરિગીત જેવું જ જળાય છે, પરંતુ તેની

ગાનપદ્ધતિ અલગ પ્રકારની હતી.

આ અંકમાં 'ભિક્ષાવિચાર - જૈન તથા વૈદિક દૃષ્ટિસે" તેમજ "જૈન ઓર વૈદિક પરમ્પરા મેં વનસ્પતિવિચાર" ઇવા બે સંશોધનલેખો પ્રગટ થયા છે. બંને લેખ પોતાના વિષયનું તુલનાત્મક પરીક્ષણ-સંકલન કરે છે અને બંને પરમ્પરાઓની વિશેષતા સુન્દર રીતે સ્પષ્ટ કરે છે.

જૈન દેરાસર

નાની ઁાઁઁ - ૩૭૦૪૩૫

કચ્છ, ગુજરાત

આવરણ-છબી-પરિચય

ઁખમ્ભાત-સ્તમ્ભતીર્થના, કાલાન્તરે મસ્જીદમાં રૂપાન્તરિત થયેલા, ઁક જૈન મન્દિરના અલઙ્કરણરૂપ ઁખઙ્ડાવશેષનું આ ચિત્ર છે. ૧૨-૧૩મા શતકનું શિલ્પ હોવાનું અનુમાન થઈ શકે.

આ. શાલિભદ્રસૂરિ પીઠ પર બેઠા છે, અને સામે બેઠેલા પાંચ સાધુઓને વાચના આપી રહ્યા છે, તેવું આ શિલ્પાંકન છે. વાદી કુમુદચન્દ્ર અને વાદી દેવસૂરિ વચ્ચે થયેલ શાસ્ત્રાર્થને આલેખતી ચિત્રમય કાષ્ઠપટ્ટિકા, આ શિલ્પને જોતાં સહજ જ સાંભરે.

ઁખઙ્ડિત-ત્રુટિત હાલતમાં સાંપડેલી આ પેનલ હાલ પ્રાયઃ ઁખમ્ભાતની આર્ટ્સ-કોમર્સ કોલેજના, વ્યારેક નિર્માણાધીન ઁવા મ્યૂઝિયમ માટે, ત્યાં સંગૃહીત છે; ઁઘના ઁાગે તો કોલેજના પટાંગણમાં વ્યાંક રઙ્ઁલ્લી !

તેના પર વંચાતા નામાક્રો ઁ પ્રમાણે છે :

૦૦૦ચંદ્ર । ઁવાદેવ । ઁ. હરિશ્ચંદ્ર । ઁ. બહુદેવ । ઁનદેવ
મહત્તર । વા૦ શુભચન્દ્રગણિ । શ્રીશાલિભદ્રસૂરિઃ । ઁ. અઁય ૦૦૦ ।

થારાપદ્રીયગચ્છમાં આ.શાલિભદ્રસૂરિ ૧૨મા શતકમાં થયા છે. આ તેમની છબી હશે ?

- શ્રી.

માહિતી

નવાં પ્રકાશનો :

૧. વિનોદચોત્રીસી : કર્તા હરજી મુનિ, સં. કાન્તિભાઈ બી. શાહ, પ્રકા. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ - અમદાવાદ તથા સૌ.કે. પ્રાણગુરુ જૈન ફિલો. એન્ડ લિટ. રિસર્ચ સેન્ટર - મુંબઈ, ઈ. ૨૦૦૫

સંવત્ ૧૬૨૪ માં એક જૈન મુનિ દ્વારા રચાઈલ આ કૃતિ વિનોદાત્મક ૩૪ પદ્ય-કથાઓનું વિષયવસ્તુ ધરાવે છે. કેટલીક કથાઓ તો આપણને એટલી બધી જાણીતી છે કે એના વાંચનમાંથી પસાર થતાં, આ કથાઓ સર્વકાલિક અને વિવિધદેશીય હોવાનું અવશ્ય લાગવાનું.

શાસ્ત્રીય સમ્પાદન કેવું સુગ્રથિત-સુવ્યવસ્થિત અને લગભગ ઉદ્ભવનારા મહત્ત્વના સઘટ્ટા પ્રશ્નોનું સ્વયંભૂ સમાધાન આપે તેવું હોય-હોવું જોઈએ, તેનો અંદાજ આ સમ્પાદનને અવલોકવાથી ચોક્કસ મળી રહે. પ્રારંભમાં અભ્યાસપૂર્ણ ભૂમિકા, પછી સમીક્ષિત કૃતિ-વાચના, કથાસંક્ષેપ અને છેવટે ઉપયુક્ત પરિશિષ્ટો - આ બધાંને લીધે સમ્પાદન અભ્યાસપૂર્ણ જ નહિ, પણ ઉત્તમ અભ્યાસ કરનારાઓ માટે માર્ગદર્શક બને તેવું નમૂનેદાર થયું છે. જયન્તભાઈ કોઠારીની ચીવટ અને સુઘડતાની ફાલક આ સમ્પાદનમાં જડે છે.

૨. સપ્તભઙ્ગીપ્રભા (સપ્તભઙ્ગયુપનિષત્) - પ્રણેતા : આચાર્ય શ્રીવિજયનેમિસૂરિ; સં. કીર્તિત્રયી; પ્ર. શ્રીજૈન ગ્રન્થપ્રકાશન સમિતિ, યમ્બાત; ઈ. ૨૦૦૭, વિ.સં. ૨૦૬૩

વીસમી સદીના પ્રભાવક જૈનાચાર્યની આ રચના નવ્યન્યાયની પ્રગલ્ભશૈલીમાં સપ્તભઙ્ગીની વિશદ ચર્ચા કરતી રચના છે. સં. ૨૦૦૮માં તેનું પ્રકાશન થયેલું, જે અલભ્ય થવાથી નવેસરથી સમ્પાદનપૂર્વક આ પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે. અભ્યાસીઓને ઉપયોગી ગ્રન્થ.

૩. **Nani Rayan : The Mystery Unveiled** : By Dr. Palin Vasa; Pub. K. S. Shri Hemachandracharya N.J.S. Smruti S. Shikshan Nidhi, Ahmedabad; 2007

કચ્છ 'નાની રાયણ' નામે ક્ષેત્રમાંથી ઉપલબ્ધ પુરાતાત્વિક મૂલ્યવાન્ સામગ્રીના આધારે થયેલું મહત્ત્વપૂર્ણ સંશોધન-અધ્યયન, આ ગ્રન્થ દ્વારા પુલીન વસાએ આપ્યું છે. પુરાતત્ત્વ અને ઇતિહાસના ક્ષેત્રે बहुमूल्य प्रकाशन.

૪. **સુભાષિતસંગ્રહ-સમુચ્ચય**: સં. ડૉ. નીલાંજના શાહ, પ્ર. ક. સ. હેમચન્દ્રાચાર્ય ન.જ.શ. સ્મૃ. સં. શિક્ષણનિધિ, અમદાવાદ; ઈ. ૨૦૦૭

ખમ્ભાતના શાન્તિનાથ તાડપત્ર ભણ્ડારની તાડપત્ર પ્રતિઓના આધારે સમ્પાદિત પાંચ સુભાષિતસંગ્રહોનો સમુચ્ચય આ પુસ્તકમાં થયો છે. નાના પળ મજાના સંગ્રહો, ગ્રન્થરૂપે પ્રથમવાર સુસમ્પાદિત થઈને પ્રગટ થયા છે. અધ્યેતાઓ માટે મૂલ્યવાન્ સમુચ્ચય.

सांकळियुं : 'अनुसन्धान' २७ थी ४१ अंकोनुं

साध्वी दीप्तिप्रज्ञाश्री - चारुशीलाश्री

कृति	कर्ता	सम्पादक	अनु.अंक	पृष्ठ
अंतरीक पार्श्वनाथ छन्द	वा. भावविजय	रसीला कडीआ	२९	६४
अज्ञातकर्तृक सुभाषितसंचय		शी.	२८	१
अष्टलक्षी : एक परिचय		विनयसागर	३६	३६
आदिनाथ-वीनती पूजा	अनन्तहंस	रसीला कडीआ	२७	६३
आदिनाथ-वीनती पूजा	सुनेन्द्रसूरि(?)	रसीला कडीआ	२९	५८
आदिनाथ-पार्श्वनाथ स्तोत्र	वा. ज्ञानप्रमोदगणि	विनयसागर	४०	३३
आदिनाथ बाललीला		शी.	४०	३९
आवरण-छबी-परिचय		शी.	४१	५५
ऋषभशतक	पं. हेमविजयगणि	मुनिकल्याणकीर्ति	वि.२९	१
कल्पव्याख्यानमांडणी	मुनि देवाणंद	शी.	२७	१३
गुरुस्थापनाशतक	श्रीधर	विनयसागर	३८	१
चतुर्दश पूर्व पूजा	महो. चारित्रनन्दी	शी.	३४	३१
चतुर्विंशतिजिनस्तोत्राणि	आ. देवभद्रसूरि	विनयसागर	४०	१
चर्चा (तथा नोंध)	डॉ. हसु याज्ञिक	(तथा शी.)	२८	९६
'चाणाक्य'नुं एक दक्षिणी कथानक		शी.	२७	७३
चित्रकाव्यानि		मुनि धर्मकीर्तिविजय	३३	४७
चोत्रीस अतिशय स्तवन	कान्ह मुनि	पं. महाबोधि वि.	३४	४९
चोत्रीश अतिशयवर्णनगर्भित	कमलसागर	पं. महाबोधि वि.	३८	४६
श्रीसीमन्धर जिनस्तवन				
जय केसरियानाथजी	म. विनयसागर		४१	४५
जातिविवृति:	पं. गुणविजय	शी.	३४	२३
(श्री)जिनमहेन्द्रसूरिजीको प्रेषित	पं. जयशेखर	विनयसागर	३३	८
प्राकृत भाषाका विज्ञप्तिपत्र				
जिनभक्तिमय विविध गेय रचनाओ		मुनिकल्याणकीर्ति	वि.३३	२०
जिनानां पंचकल्याणकानि	कवि रूपचन्द्र	शी.	४०	४४

(दिगम्बर०)

जैन कथासाहित्य	हसु याज्ञिक	२८	७४
जैन और वैदिक परम्परा में वनस्पतिविचार	डॉ. कौमुदी बलदोय	४०	६७
जैन आगम अने मांसाहार : ऐतिहासिक चर्चा	शी.	४१	१
टूंक नोध :	शी.	३०	६२
उपधान-प्रतिष्ठा पञ्चाशक विषे	शी.	३०	६२
- 'कन्धारान्वय' विषे	शी.	३०	६४
टूंक नोध	शी.	३२	८८
- एक साध्वी प्रतिमा	शी.	३२	८८
- भुवनहिताचार्य	विनयसागर	३२	८९
टूंक नोध : भद्रेश्वरमां उपलब्ध बे गुरुमूर्तिओ	शी.	३३	७४
टूंक नोध : एक विलक्षण धातुप्रतिमा	शी.	३४	६०
टूंक नोध :		३५	७९
- निष्कुळानन्दकृत शियळनी नव वाडनां पदो विषे	शी.	३५	७९
- नेशनल मिशन फोर मेन्युस्क्रिप्ट विषे	श्री.	३५	७९
- मुखपृष्ठ चित्र विषे	शी.	३५	८१
टूंक नोध : आ अंकना आवरणचित्र विषे	शी.	३९	९३
तपागच्छगुर्वावली स्वाध्याय मुनि विनयसुन्दर	उ. भुवनचन्द्र	३९	२०
- गुरुस्तुति	उ. भुवनचन्द्र	३९	२३
- विजयहीरसूरिगीत हंसराज	उ. भुवनचन्द्र	३९	२३
तरङ्गवती कथा तथा पादलिप्तसूरि: जैन के अजैन ?	शी.	३४	४३
तीर्थमालास्तव	आ. मुनिचन्द्रसूरि	शी.	३६ १
दोधकबावनी	कविं जशराज	साध्वी दीप्तिप्रज्ञाश्री	३४ ५३
धर्मलाभशास्त्र (ग्रन्थपरिचय)	उ. मेघविजयगणि	विनयसागर	३० १
(श्री)नवफणापार्श्वनाथस्तव (अष्टभाषिक)	मुनिकल्याणकीर्ति	वि.	३७ १०
नवां प्रकाशनो			२८ १०२
नवां प्रकाशनो			३३ ९०
नवां प्रकाशनो			३९ ९८

नवां प्रकाशनो			४०	८६
नाटिकानुकारि षड्भाषामयं पत्रम्	महो. रूपचन्द्र	विनयसागर	२७	१
निगोदथी मोक्ष सुधी	प्रो. पद्मनाभ एस.	जैनी	४१	३६
(श्री)नेमिनाथादिस्तोत्रत्रय		विनयसागर	३१	१३
- उज्जयन्तालङ्कार				
नेमिजिनस्तोत्र	आ. जिनपतिसूरि		३१	१६
- गौतमगणधरस्तवद्वयम्	आ. जिनेश्वरसूरि		३१	१८
पत्रचर्चा		शी.	२८	९८
पत्रचर्चा		मुनि भुवनचन्द्र	२९	७९
पत्रचर्चा		विनयसागर	३३	७५
- पाठक रघुपति		विनयसागर	३३	७५
- वाचक लब्धिरत्नगणि खरतरगच्छके थे		विनयसागर	३३	७७
पत्रचर्चा : षड्भाषाबद्ध चन्द्रप्रभस्तव के कर्ता जिनप्रभसूरि है		विनयसागर	३४	५५
पत्रचर्चा :		विनयसागर	२८	५४
- जसराज ही जिनहर्षगणि है		विनयसागर	२८	५४
- उ. चारित्रनन्दीकी गुरुपरम्परा एवं रचनाएं		विनयसागर	२८	५६
- कल्याणचन्द्रगणि		विनयसागर	२८	६२
- सम्पादकीय टिप्पणी : चिन्तन		विनयसागर	२८	६५
पत्ररतिथि	मुनीचन्द्रनाथ	शी.	२९	२३
परमयोगीराज आनन्दघनजी महाराज				
अष्टसहस्री पढाते थे		विनयसागर	३६	२९
परीहार्यमीमांसा मुनिनेमिविजय-मुनिआनन्दसागर		शी.	४१	१२
पञ्चकपरिहाणि तथा आलोचना				
विधान	आ. जयसिंहसूरि	शी.	३७	१
'प्रमाणसार'विषे		शी.	२७	६७
प्रणय्यपदसमाधानम्	उ. सूरचन्द्र	विनयसागर	३३	६९
(श्री)पार्श्वनाथस्तोत्रद्वयम्	श्रीवल्लभोपाध्याय	विनयसागर	२८	२९
-पार्श्वनाथस्तोत्रम्		विनयसागर	२८	३१
-तिमिरीपुरीश्वरश्रीपार्श्वनाथस्तोत्रम्		विनयसागर	२८	३३

पादपूर्तिमयं स्तोत्रपञ्चकम्	अमृत पटेल	३८	११
- रघुवंशपदद्वयसमस्यानिबद्धं युगादिजिनस्तवनं तदवचूर्च्छि	मुनि रत्नसिंह	अमृत पटेल	३८ १४
- रघुवंशपदत्रयसमस्यानिबद्धं श्रीवीतराग स्तवनम्	मुनि रत्नसिंह	अमृत पटेल	३८ ११
- भक्तामरपादपूर्तिमयं आदिजिनस्तोत्रम्	महीसमुद्रगणि	अमृत पटेल	३८ १९
- संसारदावा० पादपूर्तिमयं महावीरस्तोत्रम्	ज्ञानसागरसूरि	अमृत पटेल	३८ २५
- आनन्दानम्र० पादपूर्तिरूप श्रीशान्तिजिनस्तवनम्	ज्ञानसागरसूरि	अमृत पटेल	३८ २८
- अवचूरि, रघुवंशसमस्यास्तोत्रस्यादिमस्य		अमृत पटेल	३८ ३१
- अवचूरि, (२) रघुवंशसमस्यास्तोत्रस्याद्वितीयस्य		अमृत पटेल	३८ ३२
- भक्तामरपादपूर्तिस्तोत्रटिप्पण		अमृत पटेल	३८ ३३
प्राकृत-अंग्रेजी बृहद् कोषका निर्माण	डॉ. नलिनी जोशी	२९	९१
प्रो. जेकोबीना पत्रनो उत्तर	मुनि नेमिविजय-मुनि आनन्दसागर	४१	२२
भवस्थितिस्तवन	लक्ष्मीमूर्ति	डॉ. कान्तिभाई शाह	२८ ४२
भावप्रदीपः	कवि हेमरत्न	विनयसागर	३९ ७६
'भुवनसुन्दरीकथा'की विशिष्ट बातों का संक्षिप्त अवलोकन	शी.	३४	३५
भिक्षाविचार : जैन तथा वैदिक दृष्टिसे	डॉ. अनीता बोथरा	४०	५४
महोपाध्याय श्रीयशोविजयजीनी बे रचनाओ	मुनिधुरन्धरविजय	३३	१
- सुविधि-पार्श्वजिनस्तव (अपूर्ण)		३३	२
- शङ्खेश्वर पार्श्वजिनस्तुति		३३	३
मानदत्तआदि मुनिकृत विविध स्तवन सञ्ज्ञायो	साध्वी समयप्रज्ञाश्री	३५	५९
माहिती : मानवसर्जित दुर्घटनानो भोग बनेल एक विद्यातीर्थ	शी.	२७	८९
- आश्वस्त करे तेवो वास्तविक वृत्तान्त (पूर्वणी)		२७	९३
माहिती : भाण्डारकर शोधसंस्थान विषे	शी.	२८	९९
माहिती : नवां प्रकाशनो		२९	१०३
माहिती		३१	६७

माहिती : स्मृतिशेष विद्वज्जनो			३२ १०१
माहिती : नवां प्रकाशनो			३५ ८३
- पुस्तक विमोचन समारोह तथा संगोष्ठी			३५ ८५
माहिती : नवां प्रकाशनो			३६ ५९
माहिती : एक स्पष्टता		शी.	३७ ७१
माहिती : भारतीय योग परम्परा के परिप्रेक्ष्यमें			
जैन योगविषयक त्रिदिवसीय अन्तरराष्ट्रीय संगोष्ठीका			
पहलीबार आयोजन			३८ ७१
माहिती : नवां प्रकाशनो			४१ ५६
मुनिमाला	वा.सकलचन्द्रगणि	शी.	३९ १
मूर्तिपूजा प्रतिपादक बे			
लघु रचनाओ	आ. विजयोदयसूरि	शी.	३१ १
- मूर्तिपूजायुक्तिबिन्दु			३१ २
- मूर्तिमन्तव्यमीमांसा			३१ ७
मेघकुमारगीत	कवि पूनपाल	रसीला कडिया	२७ ५०
मेघदूतप्रथमपद्यस्याऽ-			
भिनवत्रयोऽर्थाः	महो.समयसुन्दर	विनयसागर	३२ २७
मेघदूत-खण्डना	पं. मानसागर	शी.	३२ ३८
मेदपाटदेश तीर्थमाला	हरिकलश यति	विनयसागर	३६ ३८
रागमाला : शान्तिनाथस्तवन	मुनि सहजविमल	शी.	३३ ६३
(श्री)लाभानन्द (आनन्दघन)			
जी कृत बार भावना	आनन्दघन	शी.	३५ १५
लाभोदयरास (वाचना बीजी)	पं. दयाकुशल	शी.	२७ २७
लिङ्गप्राभृत, शीलप्राभृत, बारस अणुवेक्खा			
और प्रवचनसारकी भाषा के कतिपय			
मुद्दों का तुलनात्मक अभ्यास		डॉ. शोभना शाह	२८ ३६
वर्धमानाक्षरा चतुर्विंशतिजिन-			
स्तुतिः	लक्ष्मीकल्लोलगणि	विनयसागर	३४ १
वसुदेव चुपई	हर्षकुल	रसीला कडीआ	२८ ५१
वाचक प्रमोदचन्द्रभास	करमसीह	विनयसागर	३० १
वासुपूज्यजिनपुण्यप्रकाशस्तवन	वा. सकलचन्द्र	डॉ. शोभना शाह	३० १५

विज्ञप्तिपत्री (महादण्डकाख्या) महो. समयसुन्दर	विनयसागर	३५	५
विविध भास रचनाओ मुनीचन्द्रनाथ	शी.	३५	२३
'विशेषावश्यक भाष्य'नो स्वाध्याय			
करतां सूझेल सुधारानी नोंध	शी.	३०	७२
" " "	शी.	३१	१०२
विशेषावश्यक भाष्यनुं शुद्धिपत्रक (३)	शी.	३४	४९
विशेषावश्यक भाष्यनुं शुद्धिपत्रक (४)	शी.	३६	५०
विहंगावलोकन (२४)	मुनि भुवनचन्द्र	२७	७९
विहंगावलोकन (२५)	मुनि भुवनचन्द्र	२७	८४
विहंगावलोकन	मुनि भुवनचन्द्र	२८	९५
विहंगावलोकन (२७)	मुनि भुवनचन्द्र	२९	९९
विहंगावलोकन (२८)	मुनि भुवनचन्द्र	३०	६६
विहंगावलोकन (२९)	उपा. भुवनचन्द्र	३२	१०९
विहंगावलोकन (३०)	उपा. भुवनचन्द्र	३३	८०
विहंगावलोकन (३१-३२)	उपा. भुवनचन्द्र	३३	८५
विहंगावलोकन (३३)	उपा. भुवनचन्द्र	३४	५७
विहंगावलोकन (३४)	उपा. भुवनचन्द्र	३५	८८
विहंगावलोकन (३५-३६)	उपा. भुवनचन्द्र	३७	६६
विहंगावलोकन (३७)	उपा. भुवनचन्द्र	३८	६७
विहंगावलोकन	उपा. भुवनचन्द्र	३९	९४
विहंगावलोकन (३९-४०)	उपा. भुवनचन्द्र	४१	५१
वीतराग-विनति (अज्ञातकर्तृक)	रसीला कडिया	३५	१
श्राविकाणां चतुर्विंशतिनमस्कार	शी.	३१	६१
श्राविकाद्वयव्रतग्रहणविधि	शी.	३६	१४
- 'बूटडि' श्राविकाव्रतग्रहणविधि		३६	१५
- 'लखमसिरि' श्राविकाव्रतग्रहणविधि		३६	१९
श्रीमद् भगवद्गीताके 'विश्वरूपदर्शन' का			
जैन दार्शनिक दृष्टिसे मूल्यांकन	डॉ. नलिनी जोशी	३७	४९
शुद्धिवृद्धि		३५	८७
(श्री)श्रेयांसजिनस्तवन विशेषसागर	उपा. भुवनचन्द्र	३८	३४
सत्तरभेदी पूजा-स्तबक: अवलोकन	शी.	३९	२४

सत्तरभेदी पूजा-स्तबकः	वा.सकलचन्द्रगणि	साध्वी दीप्तिप्रज्ञाश्री	३९	३९
सप्तसन्धानकाव्यः संक्षिप्त परिचय	महो.मेघविजयगणि	विनयसागर	३५	७०
समयनो तकाजो : साम्प्रदायिक उदारता		शी.	३५	७५
(श्री) संघयात्रानां ढाळियां	श्रावक देवचंद्र	शी.	३१	२१
(श्री) सम्भवनाथ कलश	ज्ञानमहोदय(?)	रसीला कडिया	२७	५०
संशोधन विरुद्ध कट्टरता : घेरी चिन्तानो विषय		शी.	३६	४२
सांकळियुं : 'अनुसन्धान' १९ थी २६ अंकोनुं		साध्वी चारुशीलाश्री	२७	९५
सांकळियुं : 'अनुसन्धान' २७ थी ४१ अंकोनुं		साध्वी चारुशीलाश्री	४१	५८
(श्री)सिद्धचक्रयन्त्रोद्धारविधि- व्याख्या	आ. चन्द्रकीर्तिसूरि	शी.	३६	२३
सुगणबत्तीशी	पाठक रुघपति	साध्वी समयप्रज्ञाश्री	३२	१८
सुधाये			२८	९४
सुभट स्वाध्याय		उपा. भुवनचन्द्र	४१	३२
सूक्तमाला	आ. नरेन्द्रप्रभसूरि	अमृत पटेल	४०	२१
सूक्तिद्वारिंशिका	सारंगमुनि	अमृत पटेल	३७	२०
सूतकचोपाई	पुण्यसागरसूरि	मुनिकल्याणकीर्ति	वि.३२	२३
सेवालेखः	महो. मेघविजयगणि	शी.	३३	२८
स्याद्वादकलिका	राजशेखरसूरि	शी.	४१	२४
षड्भाषामय श्रीऋषभप्रभुस्तव	(सावचूर्णि)	मुनिकल्याणकीर्ति	वि. ३९	९
षड्भाषामय श्रीऋषभप्रभुस्तव श्रीजिनप्रभसूरि है	के कर्ता	विनयसागर	४०	८३
हयाटखाटकाव्य-सटीक		मुनिकल्याणकीर्ति	वि.३७	१६
हर्मन जेकोबीना लेखनो जवाब	पं. गम्भीरविजयगणि	शी.	४१	१
हर्मन जेकोबीनो पत्र	प्रो. हरमन जेकोबी	शी.	४१	२०

